

İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ'NDE GAZETECİ KİMLİĞİNİN *HÜKÜM GECESİ* ROMANINDA GÖRÜNÜMÜ

Ülkü Ayşe Oğuzhan Börekci*

ÖZET

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin katalizörlüğünü yaptığı II. Meşrutiyet hareketi, Türk siyasi hayatını önemli ölçüde etkilemiştir. Nitekim gerek "askeri bir darbe" niteliği taşıması gerekse "anayasal bir hareket" olma özelliği, Türkiye'deki siyaset yapım tarzı, basın ve toplumsal örgütlenme biçimleri gibi birçok alanda büyük bir etki ve değişim yaratmıştır. Bu noktada dönemin basınına bakıldığında, ilk zamanlarda özgür bir ortamın olduğu, ancak devam eden süreçte basının hem siyasi hem de hukuki anlamda baskılara ve yaptırımlara maruz kaldığı görülmektedir. Buradan hareketle bu çalışmada, İttihat ve Terakki Dönemi'nde basın rejiminin nasıl olduğu, gazeteci kimliğinin nasıl bir görünüm sergilediği ve gazetecilerin dönemin siyasal koşulları içinde kendilerini nasıl konumlandıkları Türk romanı bağlamında ele alınmıştır. İki aşamalı olarak tasarlanan çalışmanın birinci aşamasında, dönemin siyasal gelişmeleri ve basının nasıl bir genel görünüm sergilediği, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temel özellikleri ve siyaseti dikkate alınarak irdelenmiştir. İkinci aşamasında ise Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun "Hüküm Gecesi" adlı romanı incelenmiş ve elde edilen bulguların dönemin basınının karakteristik özelliklerini yansıttığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Roman, Gazete, İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyet Basını.

THE IMAGE OF JOURNALIST IDENTITY IN THE NOVEL "*HÜKÜM GECESİ*" DURING THE ERA OF COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS

ABSTRACT

The Second Constitutional Monarchy Movement, for which the Committee of Union and Progress acted as a catalyst, had a great effect on the Turkish political life. Thus, its being "a military coup" as well as "a constitutional movement" had a big impact on and made a big change in the way of doing politics, forms of press and social organisation. When the press of that era is inspected, it is seen that at first there used to be a free environment. However, it is seen, gradually, that the press was exposed to political and legal pressures and sanctions. In this respect, in this study, how the press regime was, how the journalist identity was presented, and how journalists placed themselves in the political conditions during the era of the Committee of Union and Progress was discussed in the context of the Turkish novel. This study was designed in two stages. At the first stage of the study, political developments of the period and overall picture of the media were studied considering the key features and policy of Committee of Union and Progress. At the second stage of the study, the novel "Hüküm Gecesi" by Yakup Kadri Karaosmanoğlu was analyzed and it was seen that the findings reflected the characteristics of the press of the era.

Keywords: Novel, Newspaper, the Committee of Union and Progress, the Press of the Second Constitutional Monarchy

GİRİŞ

Türk siyasi hayatında hâlâ süregelen gelenekler tesis eden ve Batılılaşma tarihimizde bir kırılma noktası oluşturan II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir ürünüdür. "1908 İhtilali" şeklinde de nitelendirilebilecek II. Meşrutiyet olayı, "askeri bir darbe" ve "anaya-

sal bir hareket" olmak üzere iki temel özelliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu iki özelliği irdelendiğinde öncelikle; örgütlü ve küçük zabitlerin hareketi olarak Osmanlı Ordusu'nun tamamını kapsamadığı ve bu yönüyle orduda derin bir yarıma ve hesaplaşmaya yol açtığı görülmektedir. Bu durum ise Türk siyasi tarihinde son derece vahim geleneklerin oluş-

* Arş. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi

masına ve kökleşmesine neden olmuştur. Zira darbe girişiminde muvaffak olan ordu mensupları, kendilerini Meşrutiyet'in ve düzenin koruyucusu görevine tayin etmişler ve bu fonksiyonlarını "kurucu irade" olarak yorumlayarak, sivil siyasetin vasisi rolünü üstlenmişlerdir. Diğer taraftan anayasal bir hareket olarak II. Meşrutiyet, Türkiye'de çok partili demokratik siyasetin de başlangıcıdır. Nitekim serbest seçimler, siyasi muhalefet, güçler ayrılığı, serbest basın örgütlenme hakkı ve zayıf da olsa şahsa bağlı temel haklar gibi önemli noktalarda açılımlar sağlanmıştır (1) (Alkan 2008: 18).

II. Meşrutiyet döneminin neredeyse tamamında iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin basın alanındaki uygulamalarına bakıldığında, istibdat dönemini aratan bir sansür uygulamasının yeniden uygulandığı görülmektedir. Nitekim Meşrutiyet'in ilanının akabinde basın alanında esen özgürlük havası çok uzun sürmemiş, kanuni düzenlemelerle ve sansürle basın yeniden baskıcı bir rejime maruz kalmıştır. Bu dönemde gazeteler kapatılmış, muhalif basın ve gazeteciler susturulmuş, hatta suikastler sonucunda can verenler olmuştur.

Buradan hareketle bu çalışmada, İttihat ve Terakki döneminde basın rejiminin nasıl olduğu, basına nasıl bir işlev yüklendiği, gazeteci kimliğinin nasıl bir görünüm sergilediği ve gazetecilerin dönemin siyasal koşulları içinde kendilerini nasıl konumlandıkları Türk romanındaki sunumu bağlamında ele alınmıştır.

Çalışmanın neden romanlar üzerinden yapıldığı ise şu şekilde açıklanabilir: Roman ve gazete Tanzimat döneminde uygulanan Batılılaşma politikalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda pek çoğu bir şekilde devlet görevinde çalışan roman yazarları, gelirlerinin önemli bir kısmını gazetecilikten elde etmiştir. Bu nedenle Osmanlı döneminde neredeyse bütün roman yazarları hayatlarının bir döneminde mutlaka gazetecilik yapmış ve gazetecilikle düzyazıyı ilişkili hale getirmişlerdir. Dolayısıyla bu iki alan eş zamanlı olarak gelişme göstermiş (Karpaz 2009: 167 – 168), hem Cumhuriyet öncesi dönemde hem de Cumhuriyetten günümüze kadar olan dönemde gazeteciliğin ve roman yazarlığının birbirini bütünleyen iki entelektüel faaliyet olarak algılanmasını da beraberinde getirmiştir. Öyle ki gazetecilik ve

roman yazarlığı arasındaki bu ilişki, gazetecilik mesleğinin gelişim çizgisini belirleyecek kadar güçlü olmuştur. Ayrıca bu iki entelektüel etkinlik, belli bir döneme kadar tek başına gelir sağlayan meslekler de olmadığı için, toplumsal yaşamda gazetecilerin edebiyat alanında, edebiyatçıların da gazetecilik alanında çalıştıklarına sıklıkla rastlanmıştır (Şendur Atabek 2006: 2).

Edebi ürünler üzerinden yapılacak bir çalışma, toplumsal ve tarihsel gerçekliğin ortaya konulmasında da önemli veriler sağlayacaktır. Nitekim edebiyat ve toplum arasında çok sıkı bir ilişkiler zinciri bulunduğundan; edebi ürünlerde tarih boyunca var olan bu ilişkiler, bir yandan sanatsal bir açıdan değerlendirilirken, öte yandan geçmiş ile gelecek arasında bir köprü görevi bağlamında ele alınmaktadır (Güneş 2007: 71). Dolayısıyla edebi ürünler, bir toplumun anlaşılmasında oldukça önemli kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda edebiyatın sosyoloji, tarih, iletişim gibi bilim dallarıyla ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu bilimlerin bir topluma ait olayların/olayların anlaşılmasında, analiz edilmesinde ve yorumlanmasında birbirlerinin tarihsel, kuramsal ve metodolojik birikimlerinden yararlanmaktadır. Zira edebiyatın diğer bilim dallarıyla ilişkisi edebi ürünlerin aydınlatma kapsamını daha da genişletmektedir. Edebi ürünler bir taraftan toplumların inanç, yaşayış tarzı ile duygu ve düşüncelerini açığa çıkarırken, bir taraftan da insanlar arasındaki sosyal ilişki, din, mitolojik değerler, davranış biçimleri gibi her türlü olayı yansıtmaktadır (Aydın 2004: 151). Bu nedenle edebi ürünler aracılığıyla bir araştırmacı, bilim adamı, edebiyat eleştirmeni, edebiyat sosyoloğu edebi metinleri yorumlayarak, insan toplum gerçekliği sorularına ilişkin ipucu, iz, belirleme ve çıkarımlarda bulunabilmektedir (Alver 2004: 18).

İttihat ve Terakki Dönemi'ndeki basın ve gazeteci kimliğinin genel görünümü üzerine inşa edilen bu çalışmada ilkin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genel yapılanması ve siyaset tarzı ile dönemin basının genel özellikleri ele alınmıştır. Ardından Türk romanı bağlamında II. Meşrutiyet Dönemi'nde basın rejiminin nasıl sunulduğu, basına nasıl bir işlev yüklendiği, gazeteci kimliğinin hangi unsurlarıyla yansıtıldığı ve gazetecilerin dönemin siyasal yapılan-

ması dahilinde kendisine nasıl bir rol biçtiği çözümlenmiştir. Buradan hareketle çalışmada, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun "*Hüküm Gecesi*" adlı romanı incelenmiştir. Yönteme ilişkin belirtilmesi gereken bir diğer unsur, çalışmada incelenen romanın yazıldığı ve yayınlandığı tarihe göre değil, anlatı zamanına göre tercih edilmiş olmasıdır. Nitekim İttihat ve Terakki Dönemi'ni anlatan romanın yayın tarihi 1927 yılıdır. Buraya kadar bahsedilenlerin ışığında bu çalışmada, nitel bir araştırma yöntemi olarak roman metinlerinin tarihsel bağlamda analizi yapılmıştır. Ayrıca bu çalışmanın, söz konusu dönemde basın rejimini ve bu rejimin karakterini irdeleme çabalarının odağına Türk romanını konumlandırmış olması nedeniyle özgün bir değer taşıdığı ve ilgili diğer araştırmalar için de teşvik edici bir nitelikte olduğu söylenebilir. Nitekim İttihat ve Terakki Dönemi'ne ilişkin iletişim çalışmalarının odağında genelde gazete, gazeteciler, siyasi parti örgütlerinin ve bu örgütler aracılığıyla yürütülen faaliyetlerin iletişimsel karakteri yer almaktadır.

1. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NİN SİYASAL GELİŞMELERİ ve BASIN

1.1. II.Meşrutiyet'in İlanı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti

II. Meşrutiyet dönemi, 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Abdülhamit'in Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koyması ve Mebusan Meclisi'ni toplantıya çağırması neticesinde başlamıştır. Bu dönemin başlangıcında Kanun-i Esasi'de yapılan köklü değişikliklerle demokratikleşme yolunda kayda değer gelişmeler yaşanmış, klasik parlamenter sistem doğrultusunda yapılan değişikliklerle yasama organı güçlenmiştir (Güvenir 1982: 16). Nitekim padişah hâlâ hamiyetin sahibi olarak kabul edilse bile, padişahın yetkileri I. Meşrutiyet dönemine kıyasla önemli ölçüde kısıtlanmış ve meclisin ülke yönetimindeki etkinliği artırılmıştır (Uygun 1996: 16). Bu dönemde, demokrasi ve özgürlükler anlamında olumsuz gelişmeler yaşanmakla birlikte, ulusal toplum, ulusal devlet, ulusal egemenlik tezlerinin tohumları atılmıştır. Zira Türkiye'de 1918'den sonra yaşanan siyasi süreçte, II. Meşrutiyet'in olumlu olarak değerlendirilebilecek gelişmelerinden yararlanmış (Tanör 2002: 220).

Bu dönemde İşkodra'dan Basra'ya ulaşan bir coğrafyada siyaset yapımından entelektüel tartışmaya, gazetecilikten değişik toplumsal örgütlenme biçimlerine değin birçok alanda da büyük bir değişim yaşanmıştır. Siyasal partiler, seçimler, milliyetçi kulüpler, feminist dernekler, işçi sendikaları, sosyalist, milliyetçi gençlik örgütleri, Garbıcı, İslamcı yayın organları gerçek anlamıyla bu dönemde ortaya çıkmışlardır. Bu nedenle 1908 ihtilali Osmanlı tarihindeki en önemli kırılma noktalarından birini oluşturmaktadır. İhtilal aynı zamanda söz konusu coğrafyada, en azından dört yılı aşkın bir süre için çoğulculuk, hür basın, temsil benzeri uygulamaların ilk defa uygulanması sonucunu doğurmuştur. Ancak olağanüstü koşullar altında geçen Mütareke dönemi bir kenara bırakılırsa, 1913'ten sonra bu düzeyde basın özgürlüğü için Türkiye'de kırk yıla yakın bir süre beklemek gerekmiştir. Bu coğrafyada oluşan bazı ülkelerde ise bir asır sonra dahi bunların tekrarını görebilmek mümkün olamamıştır (Hanioglu 2008: 14).

Bununla birlikte hürriyetçi bir düzene, halk yönetiminin egemenliğine yönelik bir sürecinin ilk adımlarının atıldığı bu dönem, istenildiği gibi hürriyetçi ve demokratik bir yapılanma sergileyememiştir. Dönemin neredeyse tamamında ülkeyi yöneten İttihat ve Terakki Cemiyeti Meclisi, hükümeti, seçimleri ve kamuoyunu baskıcı yönetimlerle denetim altına almış, muhalif oldukları II. Abdülhamit'in baskıcı döneminden çok farklı olmayan, hatta onu aratan bir yönetim şekli benimsemiştir (Uygun 1996: 17). Nitekim halktan temellenmeyen (2), ancak halkın büyük umut ve sevinçle karşıladığı 1908 devriminin halka bir dönüşü de olmamıştır. Bu bağlamda Tunaya dönemin söz konusu özelliklerine "*İstibdat perdesi kaldırılınca gerçek görülmüştür. Halk devlet işlerini yakından görmek için sabırsızlanmış, padişahın cebindeki anahtarlarla girilmesi yasak olan odayı açınca bütün hakikat anlaşılmıştır. Sosyal seviyenin geriliği, siyasi yapının noksanları ve nihayet yabancı baskısı Meşrutiyet'in de muvaffak olamayacağı inancını kuvvetlendirmiştir*" ifadesiyle dikkat çekmektedir (2004: 45). Böylece olumlu yanlarının yanı sıra, II. Meşrutiyet 20. asrın yaygın örgütlenme ve siyaset biçimi olan baskıcı tek parti iktidarını Osmanlı coğrafyasına getirmiş ve bu iktidar özellikle 1913 sonrası siyasetleriyle topluma

ciddi travmalar yaşatarak Osmanlı'nın dağılmasına ivme kazandırmıştır. Günümüzde karşılaşılan her türlü siyasi sorunun kökeninin bu yönetim oluşunun iddiası şüphesiz abartılı bir yaklaşım olmakla birlikte, 1908 ihtilalinin iktidara getirdiği asırlık ideolojinin, geçirdiği evrime günümüz Türk toplumunda hâlâ etkili olabilmesinin yarattığı sorunları da göz ardı etmek kolay değildir (Hanioğlu 2008: 14- 15).

1.1.1.İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Temel Özellikleri ve Siyaseti

Türkiye düşünce hayatının ve siyasal tarih araştırmalarına yanlış olarak nitelendirilebilecek yerleşmiş temel kabullerinden biri, İttihat ve Terakki hareketinin yekvücut, Jakoben ve Bonapartist özellikleri ağır basın bir hareket olarak değerlendirilmesidir. Hâlbuki İttihat ve Terakki hareketi olarak adlandırılan siyasi hareketin evrimi, aynı zamanda birbirinden belirgin bir kopuş yaşamış iki farklı zihniyetin tarihidir (3). Bu kopuşun göz ardı edilmesine neden olan temel etken, her iki zihniyetin “devrimci” niteliği ve Abdülhamit karşıtlığıdır (Aydın 2002: 117).

Bu çerçevede temel hedefi mutlak monarşiye karşı “anayasacılık” olan “Birinci İttihat ve Terakki Hareketi” olarak nitelendirilen girişimin arka planında “Yeni Osmanlılar” hareketinin bulunduğu ifade edilebilir. Büyük ölçüde Fransız Devrimi'nin insan hakları temelli anayasa hareketinden etkilenmiş olan bu grup, bu ilkeyi uygulanır duruma getirmek ve devletin esası yapmak için “devrimci” bir anlayışı ilke edinmişlerdir (Aydın 2002: 117).

Özellikle Namık Kemal'in muhalefet edebiyatından beslenen, sonradan İttihat ve Terakki adını alacak örgütün kuruluş yılı 1889'dur (4). Söz konusu yılda Askeri Tıbbiye'de “İttihad-ı Osmani” adıyla faaliyete geçen gizli örgütün kurucuları ise, aynı okuldaki öğrencilerden İshak Sükûti, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo (5), Hüseyinzade Ali'dir (6). İttihad-ı Osmani, Askeri Tıbbiye'de kuruluşundan sonra hem burada hem de başka yüksek okullarda yayılmaya devam etmiştir. Abdülhamit yönetimindeki bir İmparatorluk düzeninde böyle bir muhalefet örgütü ancak gizli olabilirdi. Nitekim dernek, İtalyan ihtilalci Carbonari örgütünden esinlenerek, hücreler

halinde örgütlenmiştir. Bu örgütün daha sonra Paris'teki Ahmed Rıza ile kurulan irtibat neticesinde adı değişmiş ve “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” adını almıştır (Akşin 1987: 22- 23). Kurulan bu Birinci İttihat ve Terakki'nin (7) ayırt edici özellikleri ise şu şekilde açıklanabilir (Aydın 2002: 118):

1)İçinde imparatorluğu oluşturan her unsurdan üye olduğu gibi; Cemiyet, Abdülhamit karşısında Ermeni örgütleriyle iş birliği yapmıştır.

2)Askerler bu grubun içinde ağırlığı oluşturmamış; devrimci niteliğine karşın cemiyet sivil kuruluşlara özgü “demokratik tartışma” geleceğini benimsemiştir.

3)Cemiyet, çok açık bir biçimde Osmanlıcıdır.

4)Cemiyet'in fikri donanımı, büyük ölçüde Fransa kaynaklıdır.

Birinci İttihat ve Terakki hareketi olarak adlandırılan oluşum içinde bazı ayrılıklar bulunmasına karşın (Ahmet Rıza (8), Mizancı Murat (9) ve Prens Sabahattin grupları (10)), esas olarak “Osmanlı birliği” temelinde birleşmektedir. Buna göre herhangi bir etnik grubun yada dinsel cemaatin (millet'in) öne çıkarılması söz konusu değildir. Bu nedenle “devletin kurtarılması” temel amaç olarak ele alındığı ve herhangi bir etnik –ulusal ya da dinsel grup devletin öznesi olarak değerlendirildiği için devletin siyasal mevcudiyetinin meşruiyet zemini olarak “vatan” fikri öne çıkarılmıştır (Aydın 2002: 323).

İkinci İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak nitelendirilen oluşum ise, öncelikle birinci oluşum ile organik ilişkisi olmaması bakımından farklılık arz etmektedir. İkinci oluşum, Abdülhamit yönetiminden memnuniyetsiz asker ve küçük memurların, entelektüel önderlerden yoksun biçimde örgütlendikleri paramiliter bir yapılanma şeklinde değerlendirilebilir. “İttihat ve Terakki Cemiyeti” adını taşıması, kendisini Meşruiyetçi geleneğe bağlama kaygısından kaynaklanmaktadır. Esasen kendilerine yakın hissettikleri Ahmet Rıza grubu, II. Meşruiyet'in ilanına kadar Paris'te kalmıştır (Aydın 2002: 124). Nitekim özgürlükçü akım olarak da nitelendirilebilen bu akımın tipik kadrosunu 1906'da Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet

Cemiyeti oluşturmaktadır (11). Bu cemiyetin kurucularına ve daha sonra Cemiyete katılanlara göz atıldığında bu kadroların büyük çoğunluğunun “Türklerden” (12), “gençlerden” (13), “yönetenler sınıfı mensuplarından” (14), “mekteplilerden” (15), “burjuva zihniyetliler”den (16) oluştuğu ve genellikle bu beş niteliğin kişilerde bir arada bulunduğu görülmektedir (Akşin 1987: 78).

İkinci İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideolojik donanımının, Alman düşünce ve devlet anlayışının etkisi altında geliştiği de göze çarpmaktadır. Nitekim birinci oluşum daha çok Fransız ve Anglosakson düşüncesinin etkisi altında şekillenmiş iken, ikinci oluşumun ana aktörleri Alman etkisi altındaki askeri eğitim kurumlarında yetişmiş ve büyük ölçüde öğretilenmiştir. Birinci İttihat ve Terakki Cemiyeti kadrolarının Fransız ve Anglosakson kaynaklı kurumsal tartışmaları, ikinciler tarafından bir kenara bırakılmıştır (Aydın 2002: 126) (17). Ancak Avrupalılar meşrutiyet hareketinin Avrupa'da sürgünde olan, dolayısıyla yakından tanıdıkları kişiler tarafından yönetildiğini sanmışlardır (Ahmad 1984: 21). Halbuki, müdahale Almanya'ya sempati duyan, Avrupa'daki sürgün Osmanlı aydınlarıyla sadece Abdülhamit karşıtlığı konusunda birleşen, bu temel tavır dışında onlardan bağımsız hareket eden ve düşünen subay ve bürokrat kadrolar tarafından yapılmıştır (Aydın 2002: 126).

Tüm bunların yanında, ikinci İttihat ve Terakki Cemiyeti birinci oluşumla bağıntı tamamen koparmamaya da özen göstermiştir. Nitekim Bahaddin Şakir ve Dr. Nazım gibi birinci oluşumundan ödünç aldığı bazı kişiler rollerini sürdürmüşlerdir. Ancak bu kişiler, Cemiyet'in aldığı yeni biçimin ilk habercileri ve ilk uyum sağlayıcılarıdır. Bunun yanında bir meşrutî makyaj niteliğinde tasarruflar da olmuştur. Söz konusu yaklaşımın en önemli figürü olan Ahmet Rıza Bey, bir devrimci duayen sıfatıyla Meclis-i Mebusan Reisliği'ne getirilir (Aydın 2002: 127).

Söz konusu yapılanmasıyla dikkat çeken İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli ve olumsuz özelliklerinden biri kendi toplumsal yapı uyumu sorunu ile karşılaşmış olmasıdır. Bu anlamda Jön Türklerin siyasi fikir boşluklarına dikkat çeken Mardin, bu boşlukların iki şekilde

kapatılmaya çalışıldığına dikkati çekmektedir: Öncelikle bir yandan kendi devirlerinde Avrupa'da tartışılmakta olan fikirlerin ‘popülarize’ edilmiş şekillerinin etkisi altında kalmışlar ve büyük teorisyenlerle halk arasında aracı rolünü oynayan ikinci derecede düşünürlerin görüşlerini kendi fikirlerine intikal ettirmişlerdir. İkinci olarak Jön Türklerin uzun zamandır fikirsizlikten kendileri de şikayet ettikten sonra Abdülhamit devrinin ihtilalci çevrelerinin dışında geliştirilmiş bazı siyasi ve sosyal dünya görüşlerini kabul etmek zorunda kalmışlardır (Mardin 1983: 23).

İttihat ve Terakki kadrosunun karşılaştığı bir diğer sorun, Osmanlı'nın altı yüz yıllık bir devlet geleneğinin- her ne kadar bir gerileme sürecine girmiş olsa da- karşısında yeni bir yönetim sistemi kuramamış olmalarıdır. Bu durumun nedenleri iç ve dış nedenler olmak üzere ikiye ayrılabilir. Dış nedenlerden öne çıkanlar, Batı'da meşrutî yönetimlerin ve ulus devletin ortaya çıkması, yani kapitalist ekonomik anlayışın var olması, bilimsel alanda deney ve gözlemi merkeze alan ve ampirik yaklaşımların rasyonalizmle desteklenmesidir. İç nedenlerin başlıcaları ise, İttihat ve Terakki'nin topyekun Osmanlı yönetimini ortadan kaldıramaması, toplumsal yapının yeni yönetim değişikliğine uygun olmaması - bunun için bir süreç gereklidir-, kendilerinin yönetici kadrolardan gelmemeleri ve çoğunlukla asker kökenli olmalarıdır (Mutlu 2006: 133).

Yukarıda betimlenen özelliklere sahip İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından gerçekleştirilen ve “Bütün ihtilalleri Sona Erdirecek Bir İhtilal” olarak nitelendirilerek mevcut status quo'yu muhafaza ve yabancı ıslahat projelerinin reddini amaçlayan 1908 ihtilali, Osmanlı entelektüelî nezdinde güç kazanan ve “muhafazakar eylemcilik” olarak adlandırılan bir yaklaşımın ürünü olmuştur. Bu yaklaşımı ideolojisi haline getiren Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti (örgüt ihtilal sonrasında yeniden Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti unvanını kullanmaya başlayacaktı) temelde ihtilalciliği değil böylesi bir muhafazakar eylemciliği savunmuştur. 23 Temmuz bu örgütün ortaya koyduğu bir eylemdi ve muhafazakar eylemciliğin status quo'yu koruma amacıyla gerçekleştirdiği bir hareketti (18). Buna paralel olarak 1905 sonrasında entelektüel Jön Türk hareketinin kutsadı-

ği seçkincilik İttihatçı ideoloji içindeki konumunu korumuştur. Benzer hareketler gibi Jön Türklük ve İttihatçılık halkın, kitlelerin güvenilmez olduklarını düşünerek “halka halkçılık” şeklinde nitelendirilebilecek bir tezi içselleştirmişlerdi. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organları kendilerinin rehberliğini dinlemeyerek ayaklanmayan, aydınlanmamama konusunda “inat eden” kitlelere yönelik ağır sitemlerle doludur. Bu nedenle İttihatçılar halk ile aralarındaki ilişkiyi bir tenvir-tenevvür (aydınlatma – aydınlanma) faaliyeti olarak mütalâa etmişlerdir (Hanioglu 2008: 11).

İttihat ve Terakki'nin kendisine yönelik muhalif yapılanmalara yaklaşımına bakıldığında ise baskıcı uygulamaları dikkat çekmektedir. Temelde eski rejime duyulan özlemi değil, baskıcı bir partinin yönetimine duyulan tepkileri dile getiren muhalefet bu dönemde önemli kısıtlamalarla karşı karşıya kalmıştır. Nitekim kendisine “cemiyet-i mukaddese”, “ruh-i devlet” benzeri sıfatları layık görerek vatan kurtarıcılığı gibi misyonlar atfeden İttihad ve Terakki, bu nedenle muhalefeti vatan hainliği ile eşanlamlı görmüştür. Bunun yanı sıra kendilerini diğer siyasi örgütlerin üzerinde, vatanın selametinden sorumlu bir yapılanma olduğu fikrinden vazgeçmeyen İttihad ve Terakki muhalefeti de kendi programını benimsemesini arzu ediyordu. İhtilalin hemen sonrasında toplumun tüm katmanlarını kucaklayan ve her vatandaşın tabii üyesi olacağı bir örgüt haline gelmeyi düşünen, bu amaçla ulema, kadın ve meslek gruplarına hitap eden şubeler kurduğu gibi, tek yanlı olarak Sabahaddin Bey'in örgütü Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi Cemiyeti benzeri teşkilatlanmaların kendisine katıldığını ilan eden İttihad ve Terakki, gördüğü tepki karşısında bundan vazgeçmek zorunda kalmış ve dilediği tek parti iktidarını ancak 1913 Bâb-ı Ali Baskını sonrasında kurmuştur. Dolayısıyla, kendi programını kutsayarak onu toplumun yegane kurtuluş reçetesi olarak değerlendiren İttihatçılık, bu nedenle muhalefeti kendisiyle eşit, hatta meşru görmemiştir (Hanioglu 2008: 12-13).

İktidarı boyunca baskıcı özellikleriyle dikkat çeken ve günümüzde de hâlâ Türk demokrasi geleneğine etkileriyle tartışılan İttihat ve Terakki Cemiyeti 30 Ekim 1918'de Mondoros Ateşkes anlaşmasının imzalanmasının ardından

kapanmış ve liderleri ülkeyi terk etmiştir (Mutlu 2006: 136).

1.2. Dönemin Basını

II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı basını için hem en serbest hem de en yasakçı yılları ifade etmektedir (Polat 2008: 62). II. Meşrutiyet'in ilanının ardından basın alanında ciddi bir hareketliliğin yaşandığı görülmektedir. Nitekim bu dönemde her eğilimde gazete ve dergi yayınlanmaya başlamış, gazetelerin tirajı 2.000'den 50.000'e kadar yükselmiştir (19) (Topuz 2003: 83). Bu çerçevede özellikle II. Meşrutiyet'in ilk yedi yılı basın açısından oldukça hareketli bir dönemdir. Zira büyük tirajlar sağlanmış, okuyucuya yeni şeyler verilmiş haber gazeteciliğinde ve gazete tekniğinde önemli ilerlemeler yaşanmıştır. Örneğin temiz baskıya geçilmiş, ilk kez gazetelerde telefon kullanılmıştır (Koloğlu 1985: 91).

II. Meşrutiyet'in ilk zamanlarında basın özgürlüğü açısından da kayda değer gelişmeler yaşanmıştır. Nitekim 2. Meşrutiyet'in ilanının ertesi günü (24 Temmuz 1908) basına uygulanan sansürün basın eliyle kaldırıldığı ve basın rejiminin değiştirildiği dikkati çeker. Buna göre “İkdam”, “Sabah”, “Tercüman-ı Ahval”, “Saadet” yazarları, kendi aralarında bir görüş birliğine vararak yazıları artık sansüre göndermemeyi kararlaştırmışlardır. Yeni yönetim ise, yaratılan bu “fiili” durumu benimsemek zorunda kalmıştır. 31 Mart Olayı'na kadar tam bir özgürlük havası içinde 200'ün üstünde gazete ve dergi yayınlanmıştır. Bunlar, deyim yerindeyse, baskı ve suskunluk yıllarının acısını çıkarmaya yönelmişlerdir. Nitekim her türlü görüş söylenebiliyor ve yazılabiliyordu (Kabacalı 1985: 615).

Meşrutiyet'le birlikte basın dili de belirgin bir biçimde değişmiş, farklı bir terminoloji kullanılır hale gelmiştir. O güne kadar yasak olan kavramlar özgürce kullanılmaya, tartışılmaya başlanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra basında en çok kullanılan kavramlar; “inkılâb-ı Osmani”, “parlamento”, “Meclis-i Mebusan”, “vatan”, “vatandaş”, “vatanperverlik”, “hürriyet”, “müsâvât” (eşitlik), “uhuvvet” (kardeşlik), “meşveret”, “adalet”, “millet”, “terbiye-i milliyet”, “idare-i meşruta”, “fırka-i siyasiye”, “fırka-i muhalefet”, “devr-i istibdad”, “devr-i

sâbık”, “devr-i cedid”dir (Danişmend 1961: 12).

25 Temmuz’da çıkan gazetelerin sürmanşetine bakıldığında ise tüm gazetelerin “Padişahım çok yaşa” sürmanşeti ile piyasaya çıktığı görülmektedir. Bu mesaj açıkça meşrutî rejimin padişaha karşı değil, onunla uyumlu bir şekilde yürütüleceğine işaret etmekteydi. Hatta II. Meşrutîyet’in ilanı bile Padişah’ın inayetiyle gerçekleşmiş bir olay olarak kamuoyuna sunulmuştur. Örneğin 25 Temmuz’da İkdâm’da çıkan bir yazıda Kanunu-u Esasi padişahın millete sunduğu değerli bir ihsan (bağış) olarak gösterilmiştir (Dağlar 2008: 143–144). Diğer taraftan Meşrutîyet’in ilânından sonra bir süre tüm basın organlarının Cemiyet’e methiyeler düzdükleri, onu göklere çıkardıkları dikkati çekmektedir (Tunaya 1984: 37).

Meşrutîyet’in ilanını bu şekilde karşılayan basına halkın bilgisizliğini gidermek adına önemli görevler düşmüştür. Bunların başında, meşrutîyeti tanıtmak ve öğretmek, onun lehine propaganda yapmak geliyordu. Ayrıca meşrutîyeti olası saldırılara karşı korumak gerekmektedir. Gazeteler meşrutîyetin yararlarını şu şekilde tarif etmiştir: 1) Çeşitli özgürlükler tanınacaktı 2) Bu sayede yolsuzluklar son bulacaktı 3) Ticaret, tarım ve sanayide büyük bir kalkınma başlayacaktı. 4) Meşrutîyet sayesinde Osmanlı Devleti dünyada sevilen ve sayılan bir ülke olacak, böylece de varlığını ve bütünlüğünü sağlamış olacaktı (Akşin 1987: 87–88). 1908 devriminden sonra Meşrutîyet yanlısı bir kamuoyu oluşturmaya çalışan basın, II. Meşrutîyet’in en önemli savunucularından biri haline gelmiş, bir nevi Meşrutîyet konusunda halkın bilinçlendirilmesi görevini üstlenmiştir. Bu nedenle gazetelerde hemen her gün Meşrutîyet’in getirdiği yeni düzen ve haklardan bahseden yazılar yer almaktadır. Meşrutîyet’in ne olduğu, Meşrutîyet’in sloganı olan hürriyet-müsâvât-uhuvvetin ne anlama geldiği, en önemlisi Meşrutîyet’in ilanı ile halkın neler kazanabileceği halka anlatılmaya çalışılmıştır (Dağlar 2008: 144-145).

Basın alanında yaşanan bu gelişmeler neticesinde 2. Meşrutîyet’in ilan edildiği 24 Temmuz 1908’den 31 Mart Vakası’nın gerçekleştiği 13 Nisan 1909’a değin basının özgürleştiği, çeşitlendiği ve yaygınlaştığı görülmektedir. Ancak

bu olay sırasında Tanin ve Şura-ı Ümmet gazetelerine saldırı, bazı nazır, mebus ve subayların sokaklarda öldürülmeleri sonucu ülkede tekrar sıkıyönetim ilan edilmiş ve II. Abdülhamit’in yerine de V. Mehmet Reşat tahta geçmiştir. İttihat ve Terakki’nin etkin olduğu bu dönemde, basına tekrar sansür uygulanmış ve bazı gazeteler kapatılmıştır. Sultan Reşat’ın tahta geçişi, basın tarihi açısından önemli bir gündür. Nitekim kapatılan gazetelerin benzer bir adla yeniden yayınlanmaları sonucu 28 Nisan 1909’da basın kanunu tasarısı parlamentoya sunulmuştur. Böylece 45 yıl yürürlükte kalan 1864 Matbuat Nizamnamesi’nin yerini alan ve 32 yıl sonra 1931 Matbuat Kanunu’yla yürürlükten kaldırılacak olan 1909 Matbuat Kanunu yayınlanmıştır (Mazıcı Tarihsiz: 136–137). Kanun gerçekte oldukça liberal eğilimli olmasına rağmen, sonradan yapılan değişikliklerle basın özgürlüğü oldukça kısıtlanmış ve basın geniş bir baskı rejimine yöneltmiştir (20) (Topuz 2003: 85).

Bu çerçevede söz konusu dönemde basına uygulanan sansüre bakıldığında 1912 Temmuz’unda Gazi Muhtar Paşa’nın sadrazamlığında oluşan ve “Büyük Kabine”de denilen hükümetin, sıkıyönetimi ve sansürü kaldırdığı görülmektedir (Kabacalı 1985: 616). Ancak bu tarihte sansürün kaldırılması çok kısa süreli olmuş, 1913 yılında İttihat ve Terakki taraftarı subaylar tarafından yapılan Bab-ı Ali Baskını’ndan sonra basına yeniden sansür konmuştur (İnuğur 1993: 320).

Bu dönemin kayda değer gelişmelerinden biri de İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin uyguladığı baskıları eleştiren basın mensuplarının ölümle sonuçlanan uygulamalara maruz kalmalarıdır. Nitekim sokak ortasında bir yıl ara ile Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi, Sada-yı Millet gazetesi başyazarı Ahmet Samim, Şehrah gazetesi başyazarlarından Zeki Bey öldürülmüşlerdir. Bunlardan başka Hasin Tahsin boğdurulmuştur (İnuğur 1993: 320-321).

1908 sonrasındaki süreçte uygulanan baskılar, yasaklamalar özel olarak herhangi bir etnik grubun basınına karşı ise yönetilmemiştir. Zira basın genellikle İttihatçılar (Osmanlı Devleti bütünlüğünü meşrutîyet yapısı içinde sürdürme yanlıları) ile İttihatçılara karşı olanlar (aşırı dinciler, federalistler, adem-i merkeziyetçiler,

bağımsızlık yanlıları) şeklinde ikiye ayrılmaktaydı (Koloğlu 1985: 92). Her iki tarafta da her ırk, din ve milletten insanlar vardı. Bunun yanı sıra her ulus kendi özel çıkarlarını savunan bir basına sahipti. Sadece Türk çıkarlarını savunan yaygın bir basın ise, Osmanlılığın temelini yıkacağı için yoktu. Bu nedenle, Müslüman toplulukları içinde Arnavut, Arap, hatta Kürt milliyetçiliği savunuculuğu belirirken, bilimsel dergiler dışında (tarihi, edebi) Türk milliyetçiliği yapan basın ortaya çıkmamıştır (21). Öyle ki, her grup rahatça kendi çıkarını savunurken Türk unsuru daha temkinli davranmak zorunda kalmıştır (Koloğlu 1985: 91).

2. “Hüküm Gecesi”nde Gazeteci ve Basının Profili

Türk Edebiyatı'nda oldukça önemli bir yer tutan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, yazı hayatının ilk yıllarında çeşitli türlerde eserler vermesine karşın, 1920'den itibaren bunları terk ederek roman türüne yönelmiştir. Bu yöneliş, küçük nevilere büyük, çokluktan birliğe doğrudur. Meşrutiyet yılları, muhtelif fikir, moda ve edebi türlerin yığıldığı karışık bir dönem olarak nitelendirilebilir. Bu dönemin eserleri, cemiyetin yapısıyla ilgili konularda çabuk netice almayı, çok defa kendi mükemmelliklerine tercih ediyor gibidirler; bu nedenle onlar ölçü bakımından nispeten küçük, doğuşları da biraz acele olarak kabul edilebilir. Meşrutiyet Döneminin bulunaklığı içinde bir müddet bocalayan yazar, sonra kendi istidadına en uygun türü arar (Akı 2001: 95).

İlk romanını verdiği 1920 yılına kadar, his ve fikirleri üzerine etki eden, şahsiyetini yoğuran büyük sosyal ve politik hadiselerle karşı karşıyadır. Bunların başında, 1908 Meşrutiyeti'nin ve 31 Mart Vakası'nın heyecan gelir; 1911'de Trablus, 1912'de Balkan ve 1914'te Birinci Dünya savaşları büyük kayıplarla birbirini takip eder ve nihayet Mütareke yılları yaşanır. Bu olaylar yazarın sanat anlayışını kökünden sarsmasına ve istikamet değiştirmesine neden olur. Sanatkârı içtimai amacı olmayan hür bir insan kabul ederken onun da bu alanda bir görevi olduğu kanaatine ulaşır. Yakup Kadri için artık, sanat, topluluğun hayatıyla ne kadar ilgili ise o kadar sanattır (22).

İlk romanını 1920'de veren yazarın, ilk eserlerinde aile ve daha dar çevreler görünürlük

kazanırken, 1927'den 1929'a kadarki zaman dilimindeki romanlarının ölçüsünü cemiyet hayatı belirlemiştir. Nitekim eserlerine birkaç şahıs yerine bir insan kalabalığı hakim olur. “Hüküm Gecesi”, “Sodom ve Gomora” ve “Yaban” bu aşamada yazılmış eserlerdir. “Kiralık Konak” ve “Nur Baba”da daha ziyade dar zaman ve dar mekan tasvirleri hakim iken, bunlarda birdenbire, iktidar, muhalefet, vatan, millet, siyaset, zafer harp gibi konular ve kavramlar içinde şekillenir, yapısını onların ağırlığına göre belirler. Birkaç yıllık gazetecilikten sonra yazdığı bu romanlarda, bir taraftan idari, siyasi ve içtimai olayları bir taraftan da ferdi ihtirasları, korkuları, cesaretleri, sevgi ve nefretleri işler (Akı 2001: 221).

İttihat ve Terakki Dönemi'ni ele aldığı “Hüküm Gecesi”nin anlatı zamanında gençlik yıllarını yaşayan yazarın, bu dönemi olgunluk dönemi olarak da adlandırabileceğimiz yıllarda Cumhuriyet'in kuruluş gerekçelerine de vurgu yaparak dönemin iktidarının ve muhalefetinin yaşadığı çöküşe dikkat çektiği görülür. Nitekim “Hüküm Gecesi”nde, gazeteci Ahmet Samim'in öldürüldüğü 9 Haziran 1910 öncesiyle Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürüldüğü 11 Haziran 1913 sonrasını içine alan bir zaman dilimindeki olaylar kaleme alınmıştır. Eserde, 31 Mart Olayı'ndan sonra iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti ile muhalefet arasındaki çekişmeler sergilenirken, dönemin basına ilişkin de tespitler yapılmaktadır. Buna göre muhalif bir gazeteci olan Ahmet Kerim'in yazılarıyla İttihat ve Terakki'ye karşı cephe aldığı görülür. Aynı amacı güden bir diğer gazeteci Ahmet Samim'in de yakın dostudur. Olay 1908 – 1913 yılları arasında geçmektedir. Bu dönemde İttihat ve Terakki ile muhalefet arasında siyasi bir çekişme bulunmaktadır. Ordu güçsüzdür, dış borçlar artmıştır ve siyasi çevreler iktidar peşinde koşmaktadır. Böyle bir ortamda Ahmet Samim bir suiskaste kurban gider.

Ahmet Samim'in öldürülmesinden ve işsizlikten derin bir karamsarlığa kapılan Ahmet Kerim, politikadan iğrenmeye başlar. Bu nedenle de kendini temiz aşk duygularına kaptırır. Ölen sevgilisinin anılarına eğilmekle kendini avutma yoluna gider. Tek teselli kaynağı da aracı kadın Şerife Hanım'dır. Çoğu gününü Samiye'nin anılarını dinleyerek onun evinde geçirir. Daha

sonraki günlerde İttihat ve Terakki baskısı gittikçe artar; buna karşın üniversite gençliği, gösteriler yapmaktan geri kalmaz. Bunun üzerine tutuklamalar olur. Tutuklananlar içinde Ahmet Kerim de vardır. Uzun soruşturmalar sonucu serbest bırakılır. Ali Kemal'le birlikte "Nidâ-yı Hakikat"te çalışmaya başlar.

Olaylar henüz yatışmadan, Babiâli'de bir gün, Mahmut Şevket Paşa öldürülür. Yönetimi ele geçiren Cemal Paşa, sıkıyönetim ilân eder. Gene toplu tutuklamalar olur; Ahmet Kerim de bu arada unutulmaz. Artık kurtuluş olmadığını o da anlamıştır. Bir gece bunca olayın değerlendirmesini yapar; ölüm korkusu onu yiyip bitirir; bu nedenle de bir gecede saçları bembeyaz kesilir. Yargılanmak için Cemal Paşa'nın yanına getirilir; orada bulunan Ziya Gökalp'in araya girmesiyle ölümden döner; Sinop'a sürgün edilir. Öyle de olsa bu durum, Ahmet Kerim'de bir değişiklik göstermez; artık yıkılmıştır; orada kendini içkiye verir.

2.1.İktidar ve Muhalefetin Kısacasında Basının ve Gazetecilerin İşlevi

İttihat ve Terakki yönetiminin "denetleme iktidarı"nın (23) kaleme alındığı "Hüküm Gecesi"nde gazeteci kimliğinin ve basının hangi yönleriyle irdelendiğine bakıldığında, dönemin özellikle baskıcı ve anti özgürlükçü yapılanmasının basın üzerindeki olumsuz etkilerine yoğunlaşıldığı görülmüştür. Bu çerçevede öncelikle muhalif bir gazeteci olarak işaretlenen Ahmet Kerim üzerinden gazetecilik mesleğinin işlevleri ve tarifi yapılmakta; mesleklerin en gücü, en bayağısı veya en şerefsizi olarak nitelendirilen gazeteciliğin halkı eğlendirmekten veya kendisini halka beğendirmekten başka bir manâsı olmadığı vurgulanmaktadır. Gazeteciliğe ilişkin böyle olumsuz bir tutum sergilenirken mesleğin güzel ve asil tarafının ise sıkıntılarında ve tehlikelerinde olduğuna işaret edilmektedir (Karaosmanoğlu 2009: 12). Bu noktada gazetecilik mesleğine dair ilginç bir benzetme yapılmaktadır. Nitekim bir "hayat kadınının" yaz kış demenden her gece sokağın belli bir yerinde süslendiği öne çıkartılarak "tıpkı bir gazeteci gibi kendisini halka beğendirmek için bir türlü yalancı işveler yaparak saatlerce bir aşağı bir yukarı dolaşan bir kaldırım orospusunun" da hayatının sıkıntı ve tehlikelerle dolu olduğunun altı çizilmektedir

(Karaosmanoğlu 2009: 12). Yine aynı benzerlikten yararlanılarak, siyasi gazetecilerin maruz kaldığı dayak, kurşun, hapisane veya idam uygulamalarının "bu zavallı kadın" için de geçerli olduğuna dikkat çekilerek "bir gazetecinin okuyucularının sayısını artırmak yolunda bedeni ve fikri ne kadar gayret harcarsa, beş olan müşterisini ona çıkarmak için çalışan bir fahişenin harcadığı gayret de hemen aynı nisbettedir" ifadesi kullanmıştır (Karaosmanoğlu 2009: 12). Gazetecilik mesleğine ilişkin yapılan böyle bir eğretilenlikle İttihat ve Terakki döneminde basın çalışanlarının maruz kaldıkları baskılara ve zor şartlara işaret edildiği düşünülmektedir.

Yine aynı eğretilenme üzerinden genelde basının özelde ise gazetecilik mesleğini icra edenlerin "halkın budalalığı"ndan yararlandığı üzerinde durulmuş ve bir kez daha basın sektörüne ilişkin olumsuz bir tablo çizilmiştir. Buna göre gazetecinin "amme efkârı"nın gerçeği öğrenme gereksinimini "samimiyetsiz" yaklaşımıyla suiistimal ettiği vurgulanmıştır. Nitekim söz konusu vurgu "... fahişenin verdiği aşk ne derece samimi ise gazetecinin söylediği hakikat de o derece doğrudur" sözlerinde net bir şekilde görülmektedir (Karaosmanoğlu 2009: 13).

Muhalif kimliğiyle ön plana çıkartılan Niday-ı Hakikat gazetesinin başyazarı Ahmet Kerim ise kendisinin bu tip gazetecilerden olmadığını "Hayır! Ben, yalnız ben, bu cins hakikat bezirgânlarından değilim... Her yazım kuvvetle inandığım, kuvvetle hak bildiğim bir fikrin ifadesidir" sözleriyle dile getirilmektedir (Karaosmanoğlu 2009: 13). Böylece eserin anlatı zamanındaki her gazetecinin olumsuz özelliklerle donanmış olmadığını, kamuoyunu bilgilendirme işlevini mesleğin gerekleri doğrultusunda yerine getirmeye çalıştığının da altı çizilmektedir.

Eserde, basın ve basın çalışanlarına ilişkin çizilen bu resme sebebiyet verenlerin İttihat ve Terakki Cemiyeti olduğu iddia edilmektedir. Nitekim dönemin koşulları içinde gazetecilerin her gün ölüm tehdidi ile karşılaştıkları sıklıkla öne çıkartılmakta ve yoksullukla mücadele eden gazetecilerin (24) yukarıda bahsi geçen olumsuz özelliklerinin devrin siyasi yapılanmasının bir neticesi olduğu ima edilmektedir (Karaosmanoğlu 2009: 13-14). Ölüm tehditleri

alan gazetecilerin ise Ahmet Kerim karakteri aracılığıyla “cesur bir mücahit” olarak nitelendirildiği görülmektedir (Karaosmanoğlu 2009: 22). Böyle bir ortamda muhalif gazetecilerin “umutsuzca” ve “menfaat gözetmeden” de mesleklerini icra etmeye çalıştıklarına da işaret edilerek, İttihat Terakki Cemiyeti ve muhalefet partilerine ilişkin şu şekilde bir eleştiri getirilmektedir:

“...İnsana ikbal, saadet ve servet sağlayan kuvvetlerin hepsi de öbür tarafta idi ve hep öbür tarafta kalacaktı. Çünkü İttihat ve Terakki, bütün o kaba ve vahşi sertliğine karşı memlekette tek kudreti temsil ediyordu. Muhalefet ise olumsuz ve inkârcı anlayışların hastalıklı bir görünüşünden ibaretti. Ahmet Kerim, her dakika bu acı gerçekle yan yana yaşıyor ve İttihat ve Terakki ile, hiçbir ümide kapılmaksızın, hatta bir uzak zafere bile ihtimal vermeyecek feragat içinde çarpışıyordu..” (Karaosmanoğlu 2009: 13).

Görüldüğü gibi burada, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin otoriter uygulamaları öne çıkartılmakta ve Ahmet Kerim karakterinde simgeselleştirilen tip üzerinden muhalif gazetecilerin mesleklerinin gereklerini yerine getirebilmek için büyük fedakârlıklar yaptıkları ve hiçbir sonuç elde edemeyeceklerinin farkında olmalarına rağmen mücadele ettikleri vurgulanmaktadır.

Çalışmanın teorik kısmından hatırlanacağı üzere, İttihat ve Terakki döneminde bazı gazeteciler öldürülmüştür. İncelenen eserde, gazeteci Ahmet Samim cinayetine yer verildiği görülmüştür. Buna göre Ahmet Samim'in uğradığı suikast sonucunda hayatını kaybetmesinin sorumlusu olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti işaret edilmektedir (Karaosmanoğlu 2009: 71-85). Söz konusu suikast sonrasında Ahmet Samim'in cesedi ise şu şekilde betimlenmiştir:

“Kurşun tam ensesinden girip boynundan çıkmış! Ah, görseniz ne hazin şey! Parmak kalınlığında bir parça kan bıyıklarının üstünde, şimdiden kapkara pıhtılaşmış, kalmış. Yüzünde, vurulduğuna dair başka hiçbir işaret yok. Tabiatıyla üstü başı çamur içinde... Yüzükoyun düştüğü için... Düşer düşmez herif arkasından bir kurşun daha sıkılmış... Fazıl Ahmet Bey, yalnız bir kurşun sesi duyduğunu söylüyormuş.

Zavallı korkudan kendini kaybetmiş. Fırınca dükkânına kadar atılmış! Hani Bahçekapı'daki şu ünlü Rum poğaçacı yok mu? İşte, vaka, tam onun önünde olmuş... Karşı köşede polis karakolu var. Artık siz bir düşünün. Hiç kimse, hiçbir şey görmemiş; işitememiş! Bu olur mu?” (Karaosmanoğlu 2009: 72).

Bu cinayet aracılığıyla suikaste kurban giden ve Ahmet Samim'le aynı kaderi paylaşan Hasan Fehmi cinayetine de gönderme yapılmakta ve tıpkı O'nun gibi Ahmet Samim'in de katillerinin örtbas edileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır (25) (Karaosmanoğlu 2009: 73). Böylece eserde, muhalif gazetecilerin İttihat ve Terakki iktidarı tarafından bilinçli bir şekilde öldürülmüş olduğunun ima edildiğini ifade etmek mümkündür. Bu çerçevede mevcut siyasi iklimin bazı basın çalışanlarını daha mücadeleci, asi ve duygusuz hale getirdiği yönündeki göndermeler de dikkati çekmiştir. Nitekim yakın arkadaşını suikaste kurban veren Ahmet Kerim'in duygusal devinimi ve yaşadığı değişim şu şekilde kaleme alınmıştır:

“Denilebilir ki, o geceye kadar herhangi bir gençten daha dik başlı ve daha asi olmayan Ahmet Kerim'i bundan böyle her tehlikeyi göze almış kızıl bir ihtilalcıye çeviren sebeplerin başlangıcı bu olmuştur. O zabitin “Arş” emri Ahmet Kerim'in yalnız vücudunu yürütmedi; bu vücudun o zamana kadar yarı uykuda kalmış birçok hırsları, öfkeleri, direnmeleri harekete getirdi. Öyle ki, her biri bir yana dağılan deminki kalabalıktan ayrılıp da yalnız başına, kendi idarehanesine döndüğü vakit gözlerinde artık yaştan eser kalmamıştı. Tersine bütün halinde kesin bir şeye karar vermiş kimselerin sessizliği ve duygusuzluğu vardı... O, kapılarını zebaniler bekleyen bir zından şeklini almış bu cemiyetin içinde yalnız ve aciz bir kişi değildi. Etrafında ne varsa, bu anda havaya uçurabilecek bir yakıp yıkma gücü haline girmişti. Her yanı kızgınlık ve nefretten tir tir titriyordu. Hatta, artık Samim'i ve onun yasını unutmuş gibiydi” (Karaosmanoğlu 2009: 73).

Gazeteci cinayetleri kapsamında dikkati çeken bir diğer unsur, muhalif çevrelerin, basın ve halkın bazı noktalarda eleştirilmesidir. Nitekim söz konusu cinayete tepkisiz kalan ve bunu kamuoyuna duyurma ihtiyacı hissetmeyen muhalif çevreler “korkak”lıklardan dolayı

olumsuz bir tutumla ele alınırken, halk da ikiyüzlülükle suçlanmıştır (Karaosmanoğlu, 2009: 80). Bu çerçevede basın ve muhalif çevreler “korkakça sinmekle” itham edilmiştir. Zira muhalif kanadın önemli isimleri birbiriyle konuşmaktan bile kaçınmakta, kimisinin nereye “sıvıştığı” bilinmemekte, bazı Paşalar ve Mollalar evlerinden çıkmamakta iken; “*Samim’i yere seren o bir damla barut Meclisi Mebusandaki kocaman muhalefetin ağzını bile tıkamıştı*” ifadesi göze çarpmaktadır (Karaosmanoğlu 2009: 85). Muhalif gazeteciler ise, siyasi baskıdan korktukları için muhalif kimliklerini bir kenara bırakarak, devlet memuru olma yolunu tercih etmişlerdir (Karaosmanoğlu 2009: 85). Örneğin eserde dönemin muhalif gazetecilerinden biri olarak temsil edilen Şahabettin Süleyman, bir yandan Bâbiâli Caddesi piyasasında kendi düşen itibarını düzeltmek için bir yandan Ahmet Kerim’in yıpranmamış şöhreti ve taptaze kişiliğinden yararlanırken öte yandan gazetelerde muhalefet yapmaktan vazgeçmiş, zamanın Maarif Nazırıyla yeni bir anlaşma imkanı bulmuştur. Şahabettin Süleyman, Ahmet Kerim’e sıklıkla “*Yakında liselerden birine muallim olacağım...*” demekteydi. Bu noktada Ahmet Kerim’in bile, Şahabettin Süleyman kendisine “*Gel seni Maarif Nazırı’na götürüyüm; sana da bir memurluk versin*” deseydi, bunu soğukkanlılıkla dinleyeceği ve kabul edeceği ifade edilmiştir (Karaosmanoğlu 2009: 85). Böylece eserde, dönemin siyasi atmosferinin tüm siyasal ortamda ve basın alanında neden olduğu deformasyona göndermede bulunmaktadır. Ancak bu noktada gözden kaçırılmaması gereken husus, kişilerin karakterlerindeki zafiyetlerdir. Nitekim bir taraftan dönemin olumsuz yapılanmasına işaret edilirken bir taraftan da eserde sembolize edilen tiplerin ister gazeteci ister siyasetçi olsun, kişilik özelliklerindeki “kötü” taraflara odaklanılmıştır (Karaosmanoğlu 2009: 86). Zira eserde, bazı basın çalışanlarının iktidarda bulunanların hemen hepsinden daha kuvvetli, daha itibarlı, daha nüfuzlu olduğu, her gün yurdun her köşesinden takdir, teşvik ve sevgi mektupları aldıklarının ve gazeteciliğin esasında halkın gözünde itibarlı bir meslek olduğunun altı çizilmesine rağmen (Karaosmanoğlu 2009: 22), “olumsuz” kişilik özellikleri nedeniyle, böyle saygın bir mesleğin gereklerini yerine getirmemekle suçlandığı ifade edilebilir. Özellikle Ahmet Kerim karakterinde temsil

edilen gazeteci tipinin, muhalif tavır alışlar içinde olsalar dahi, olumsuz kişilik özelliklerine göndermelerde bulunularak, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin uygulamalarıyla mücadele etme noktasında yetersiz kaldıklarına işaret edilmektedir. Örneğin bu yaklaşım biçimi Ahmet Kerim’in “*Tanrım, bize de bir zafer bağışla... fakat bunu söylerken bozgunun en belirli mesullerinden birinin de kendisi olduğunu unutuyordu. Gerçi bazen, zihninin berrak ve açık anlarında bu gerçek, cehennemlik bir katanın karanlık profili gibi, geçmişinin ufkundan ona görünüyordu ve Ahmet Kerim, başını çevirip kendi günahının cezası olan bu taş kesilmiş Gomore’ye bakmaktan korkuyor ve bu korkudan kurtulmak için yaptığı çabalamalar onu birtakım sakar hareketlere sürüklüyor*” sözlerinde de belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır (Karaosmanoğlu 2009: 252). Dolayısıyla eserde, mevcut koşulların sorumlusunun İttihat ve Terakki Cemiyeti olduğu nispette muhalif çevrelerin de suçlu olduğu, eğretilmesinde bulunmaktadır.

Basına, basın çalışanlarına, muhalif çevrelere ve halka dair yapılan bu betimlemeler çerçevesinde İttihat ve Terakki Dönemi’ndeki gazete kapatma ve gazetecilerin işsiz kalma olayları da ele alınmıştır. Örneğin Ahmet Kerim’in çalıştığı Niday-ı Hakikat gazetesinin kapatılmış ve bir gazetecinin mesleğini icra edemeyecek bir konuma getirilmesi ve ideallerinden vazgeçmek zorunda kalması noktasında yaşadığı dramatik durum şu şekilde kaleme alınmıştır:

“*...Gerçekten, gazetesi kapanmış, hatta... hatta matbaasının önüne nokta bile konulmuştu. Ahmet Kerim, şimdi, ne yapacaktı? Nereye gidecekti. Artık hiç bilmiyordu. Kendini tesadüflere bırakmaktan veya Şahabettin Süleyman gibi yarı serserilik, yarı işçilik hayatına atılmaktan başka çaresi kalmamıştı ve bu gelecek onun gözü önünde, Babeâli Caddesinden başlayıp Beyoğlu’na doğru akan geniş ve uzun bir çirkef halinde görünüyordu. İşte, kendini bu çirkef’in içine bırakacaktı. Bunun içinde, hatta yüzmeğe, hatta küçük hedefler almaya bile çalışmayacaktı; bir şişe veya bir teneke parçası kadar şuursuz, iradesiz ve başıboş, dalgaların keyfine kapılmış akıp gidecekti...*” (Karaosmanoğlu 2009: 80-81).

Dönemin tipik bir özelliği olan kapatılan gazetelerin bir başka isimle yeniden yayın hayatına

devam etmesine de eserde yer verildiği görülmektedir. Bu durum, İttihat ve Terakki yönetiminin muhalif basından korkmasına ve dönemin basın kanununa ilişkin yapılan göndermelerle şu şekilde betimlenmektedir:

“... İttihatçılar, herhangi bir ilin kendi aleyhlerine silahlı ayaklanmasından ziyade, muhalefet basınının bu geçici kalkınışlarından ürkiyordu. Bereket versin ki, Lütfi Fikri Bey'in kanunu oldukça yardımlarına yetmişti. Bu kanuna göre en hafif bir yerme ve kötüleme işi bir gazetenin kapatılmasına yeter sebepti. Fakat, buna karşılık, basın da, kendini savunmaya yarar birtakım hilelerle donanmış bulunuyordu. Mesela bir gazete kapandı mı, hemen ertesi gün yerine bir başka yine aynı gazete çıkıyor ve bu bazen herkesi güldüren bir çocuk oyunu halini alıyordu...” (Karaosmanoğlu 2009: 125).

Bu çerçevede Sada-yı Millet gibi kapatılan muhalif gazetelerin yeniden yayın hayatına başlamasının, halk arasında Meşrutiyetin yeniden ilanı gibi bir etki yarattığının altı çizilmiş ve bu çeşit gazetelerin her birinin, kendi önemine göre, hükümetin ve devletin üstünde bir hüküm ve nüfuz yarattığı vurgulanmıştır (Karaosmanoğlu 2009: 125).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muhalif çevreler ve muhalif basına ilişkin uygulamaları bu şekilde ele alınırken, iktidar taraftarı basına az da olsa yer verildiği görülmüştür. Buna göre İttihat ve Terakki iktidarının, muhalefetle yoğun mücadele ettiği dönemde doğrudan doğruya Dahiliye Nezareti'nin verdiği ödenekle “Hak” isimli bir gazetenin, ülkenin genç ve yaşlı hemen bütün aydınlarını, bütün edebiyatçıları, şairlerini, yazarlarını, alimlerini İttihat ve Terakki saflarına çektiği belirtilmektedir (Karaosmanoğlu 2009: 125).

Eserde, günümüzde de hâlâ oldukça tartışılan bir diğer konu gazetecilerin düşünce suçu nedeniyle tutuklanmalarıdır. Bu noktada yine Ahmet Kerim karakteri dolayısıyla gazetecilerin tutuklanmalarına şu şekilde değinilmektedir:

“İşte, Ahmet Kerim, hürriyetinden yoksun olduğu dakikadan beri kendisinde bir şeyin kırıldığını, bir ışığın söndüğünü ve bütün uzviyetinin bir an içinde yüz yıl yaşamış gibi ihti-

yarladığını ve bu hal karşısında yavaş yavaş kalbinin derinliklerinden bir isyan sesinin yükseldiğini duyuyordu. Bu adamların onu kendi istek ve iradesi dışında böyle sürükleyip götürmeğe ne hakları vardı? Ahmet Kerim, bir adam mı öldürmüştü? Bir eve kundak mı sokmuştu? Birinin malını mı çalmıştı? Hayır, hayır; Ahmet Kerim, bunların hiçbirini yapmamıştı; Ahmet Kerim, düşündüklerini yazmıştı. Ve bütün suçu bundan ibaretti” (Karaosmanoğlu 2009: 233).

Yine aynı karakter üzerinden, gazetecinin kaleminin halk üzerinde oldukça etkili olduğu ifade edilmekte, ancak tutuklanan gazetecilerin kalemlerinin sosyal hayatın huzurunu, düzenini sarsacak ve vatani ve millî duyguları zaafa düşürecek nitelikte olmadığı ifade edilmektedir (Karaosmanoğlu 2009: 233). Buna göre eserde, gazetecilerin tutuklanmasının ancak bir ülkenin temel taşlarına ve toplumsal hayata zarar verildiğinin anlaşılması halinde haklı bir gerekçeye bağlanabileceğine işaret edilmektedir.

Basının kamuoyuna ilişkin sorumluluğunun çerçevesine ilişkin de bazı tespitler yapılmıştır. Buna göre halkın çoğunlukla iktidarın yanında yer aldığı ve bu nedenle kamuoyuna karşı gitmenin ve onun aksine gitmenin, onu hırpalamanın, sarmasının, onun istediğini istemememin “kalemine saygısı olan bütün yazarların vazifesi” olduğu ifade edilerek (Karaosmanoğlu 2009: 40), basının muhalefet işlevini yerine getirmesi gerektiği vurgulanmıştır. Basına böyle bir işlev yüklenirken, hem muhalif hem de iktidar çevrelerinin kendi çıkarları doğrultusunda basından ve gazetecilerden yararlanma çabasında olduğuna işaret edildiği görülmüştür. Örneğin, Edmond Demolins'in görüşlerini hayat felsefesi haline getiren Hasip Bey'in, gazeteci olduğu için Ahmet Kerim nezdinde itibar görme isteğinin ve onu kazanma çabasının altında yatan neden “...Bilhassa bunu kazanmalıyım, çünkü, bunun kalemi benim 'Porte-voix'm ses taşıyıcım olacaktır” sözleriyle dile getirilmektedir (Karaosmanoğlu 2009: 19). Bu çerçevede siyasi çevrelerin basını halkı etkilemede önemli bir araç olarak değerlendirdikleri görülmüştür (Karaosmanoğlu 2009: 21). Yine aynı çevreler tarafından basın çalışanlarının hafife olarak nitelendirilmesi dikkati çeken bir diğer unsurdur. Nitekim bir mebusun, bu

konuda bir gazeteciye yönelttiği sözler şu şekildedir:

“Tövebeler olsun! Size yemin ederim ki, bütün olan işleri verilen kararları hep gazetelerden okuyup öğrenmekteyiz. Allah sizden razı olsun! Her tarafa güzel hafiyeler koymuşsunuz” (Karaosmanoğlu 2009: 66).

Siyasi atmosferin neden olduğu iklimin basın sektörü üzerindeki bir diğer olumsuz etkisi, gazete patronu ve gazeteci arasındaki ilişkiler çerçevesinde ele alınmıştır. Nitekim İttihat ve Terakki döneminde, gazete patronlarının muhalif gazetecilere iş vermek istememesi, maaşlarının düşürülmesi, yazı yazmamaya zorlanması ve onların maruz kaldıkları kötü muameleler dikkat çekicidir (Karaosmanoğlu 2009: 253). Diğer taraftan muhalif gazetecilerin sadece mesleki anlamda değil, sosyal ilişkilerinde izole edildikleri görülmüştür. Zira muhalif gazeteci Ahmet Kerim’in İstanbul hayatı hiçbir dostu, tanıdığı kalmadığı için bir nevi sürgün yeri haline gelmiştir (Karaosmanoğlu 2009: 253).

Dönemin siyasal yapılanmasına ve bunun neden olduğu olumsuz koşullara işaret edilirken, İttihat ve Terakki dönemine damgasını vuran suikast olayları içine gazetecilerin istemli ya da istemsiz şekilde içine çekildiklerine dikkat çekilmektedir. Nitekim bu dönemde Mahmut Şevket Paşa (26) bir suikast sonucunda öldürülmüştür. Eserin olay örgüsüne göre gazeteci Ahmet Kerim de bu cinayete karışmış olduğu iddiasıyla tutuklanmış ve diğer muhalifler gibi Sinop’a sürgün edilmiştir. Söz konusu karakter bu olaya karışmış olmanın verdiği şaşkınlıkla duygularını şu şekilde ifade etmiştir:

“... bu hal aklın alabileceği bir şey mi? Ahmet Kerim, gazeteci Ahmet Kerim, ömründe silahlı, kanlı işler şöyle dursun, basbayağı hiçbir iş yapmamış, hiçbir harekette bulunmamış bu düşünce bu huyla, ve nazariyeler adamı nasıl olur da bir cinayet davasında birinci derecede sanık kimseler arasına girebilirdi?” (Karaosmanoğlu 2009: 279).

Bu satırlar, dönemin basınına dair zihinlerde birkaç unsuru akla getirmektedir. İlk, söz konusu dönem gazeteciliğinin önemli özelliklerinden biri gazetecilerin siyasetin içinde aktif

olarak rol almasıdır. Bu bağlamda daha önce de sıklıkla belirtildiği gibi, basın çalışanları iktidar tarafından çeşitli baskılara ve çeşitli suçlamalara maruz kalmışlardır. Nitekim bunun bir örneği Ahmet Kerim karakterinde simgeselleştirilen tip üzerinden, gazetecilerin isimlerinin kim tarafından düzenlendiği tartışmalı olan Mahmut Şevket Paşa suikastine karıştırılmış olmasıdır. Eserde, Ahmet Kerim dolayısıyla gazetecilerin bu tip olaylarda “suçsuz” olduğu imalarının yapılması dikkat çekicidir.

SONUÇ

İttihat ve Terakki’nin gerek 1908 öncesindeki örgütlenme biçimi gerekse kendisine vatan kurtarıcılığı ve devletin temelini oluşturan ana unsur olma gibi misyonlar yüklemesi, II. Meşrutiyet sonrasında siyasetin normal koşullar içinde uygulanmasının önünde ciddi engeller oluşturmuştur. Öyle ki çeteleri, jandarma teşkilatı olarak adlandırılan fedai şubeleri, askeri kulüpleriyle İttihat ve Terakki, yasa dışı bir para –militar örgüt olarak yapılanmış ve iktidara gelmiştir. Bu tür yapılanmaların tasfiye edilerek örgütün normal bir siyasi parti haline gelebilmesi ise oldukça güçlü. Nitekim bazen bizzat merkez-i umumi tarafından bir yük olarak görülmekle birlikte fedai teşkilatından vazgeçmek mümkün olmamıştı. Askerlerin siyasetle ilgilenmelerini ve bu amaçla cemiyet ve partilere üye olmalarını yasaklayan sonraki kanun değişiklikleri ise, Harbiye ve Bahriye Nazırlarının cemiyet liderleri olduğu dönemde kağıt üzerinde kalmıştır. Fedaileri olmayan, subayları kapsamayan bir siyasi teşkilat, İttihatçılığın inkarı demekti ki, bu bir anlamda eşyanın tabiatına aykırıydı (Hanioglu 2008: 13).

Daha önce de belirtildiği gibi, böyle bir yapılanma ve siyaset tarzı, elbette basını ve gazetecileri oldukça olumsuz yönde etkilemiştir. *Hüküm Gecesi*’nde de dönemin politikalarının basın sektörü üzerindeki olumsuz yansımaları kaleme alınmıştır. Bu bağlamda normatif anlamda gazetecilik mesleğinin itibarlı yönlerine göndermeler yapılsa da, dönemin siyasal yapılanmasının ve uygulamalarının neticesinde, mesleğin yozlaştığı ve kendisine yüklenen işlevleri yerine getirmediği/getiremediği vurgulanmıştır. Nitekim gazetecilerin halkın “gerçekleri” öğrenme gereksinimini suistimal ettiği

iddiası, bunun örneklerinden biridir. Böyle bir iddianın altında yatan temel faktörlerden biri ise dönemin gazetecilerinin siyasetin içinde fiili şekilde yer almasıdır. Dolayısıyla gazeteciler, siyasal kimliklerine göre halkı etkileme çabası gütmüşlerdir.

Hüküm Gecesi'nde ele alınan bir diğer konu gazetecilerin siyasi kimlikleri nedeniyle iktidarın baskılarına maruz kalmalarıdır. Bu bağlamda bazılarının muhalif tavır alışlar içinde olarak, söz konusu baskılara direnme ve mücadele etme eğilimi içinde olduklarına işaret edilmesine karşın, kimi zaman baskılar kimi zaman da kişisel zafiyetlerinden dolayı mesleğin gereklerini yerine getirmemekle suçlandığı da görülmüştür.

Dönemin basınına ilişkin ortaya konulan bir diğer nokta, gazetecilerin ölüm tehditleri almaları hatta suikastler sonucunda öldürülmeleridir. Bu doğrultuda döneme damgasını vuran olaylardan Ahmet Samim ve Hasan Fehmi suikastlerine yer verilmiştir. Böylece İttihat ve Terakki iktidarının basın üzerindeki baskıcı ve yıldırıcı politikaları söz konusu suikastler dolayısıyla ele alınmıştır. Gazeteci cinayetleri kapsamında belirtilmesi gereken bir diğer unsur, iktidar kadar basın ve muhalif çevrelerin de suçlanmasıdır. Öyle ki, bu çevreler iktardan korkmakla suçlanmakta ve bu nedenle muhalefet işlevini yeterli düzeyde yerine getirmemekle itham edilmektedir.

Bunlara ek olarak eserde, basına ilişkin hukuksal düzenlemeler ve gazete kapatma olayları, gazetecilerin tutuklanmaları, gazete patronlarının çalışanlar üzerindeki olumsuz etkileri de kaleme alınmıştır.

SONNOTLAR

(1)Türk siyasi hayatında “kamuoyu”, ancak II. Meşrutiyet hareketinden sonra fiili anlamda varlık kazanmış ve Türk modernleşmesinin önemli bir boyutunu tamamlamıştır.

(2)Günümüzde yaygınlık kazanan yaklaşımın aksine 23 Temmuz kitlesel bir eylem ya da sıklıkla atıfta bulunulduğu gibi bir “halk hareketi” olmadığı gibi, biriken toplumsal tepkinin patlamasıyla da ortaya çıkmamıştır. İhtilalin son iki günü olan 22 ve 23 Temmuz günlerinde gösterilere katılan kitleler ve Firzovik'de Avus-

turya askerinin Kosova'yı işgal edeceği propagandasıyla Terakki ve İttihad Cemiyeti tarafından toplanan binlerce Arnavut belirgin toplumsal talepler ortaya koymamışlar, ancak Makedonya'nın elden gitmesinin ve yabancı müdahalesinin durdurulabilmesi için son çare olarak görülen Kanun-i Esasi'nin yeniden uygulanması isteğini dile getirmişlerdi (Hanioglu 20008: 8).

(3) Kazım Karabekir anılarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu niteliğini şu şekilde aktarmıştır:

“İttihat ve Terakki Cemiyeti kuruluşu bakımından iki devreye ayrılır. Birinci devre kuruluşuna 1889 (1305) tarihinde İstanbul'da henüz olgunlaşmayan bir muhitte ve yine henüz olgunlaşmayan beş tıbbiye talebesinin hürriyetseverlik heyecanları sebep olmuş ve teşkilatını hemen hemen İstanbul'a hasrettirmiş ve daha çok da mektep talebesini içine almıştır. Ordulara da el atmadığından sayıca çokluğuna rağmen kudretçe istibadın merkezi olan İstanbul'da beceriksiz bir halde sözü ayağa düşürmüş ve ufak bir sarsıntıya karşı koyamamış olarak varlığını kaybetmiştir.

Bu teşekkülden geriye memleket içinde gizli namı ile hürriyete teşnelik ve Avrupa'da ise birkaç kişilik belirti halindeki bir merkez ile matbuat mücadelesi kalmıştır.

İkinci devre kuruluşu ise 1906'da İstanbul'dan uzak olan Makedonya'da ihtilaller arasında olgunlaşan bir muhitte ve yine olgunlaşmış sivil ve asker başlarının zamanın icaplarını düşünerek ve daha uzun görüşmeler ve didişmeler başlamış ve Selanik'te on kişilik bir merkezle faaliyete girişmiştir. Teşkilatını hemen ordulara hasretmiş, Manastır muntakası gibi, istibdad mihrakından çok uzak bir yerde icra kudretini haiz bir kuvvet vücuda getirmiş, Rumeli'nin mühim merkezlerine teşkilatını temil etmiş ve İstanbul, Edirne gibi yerlerde de teşkilatını başarmış olduğundan düşmanı olan istibdadı yıkmış ve hedefi olan hürriyeti ilan ederek meşrutiyet idareyi kurabilmiştir (Karabekir 1945: 33-34).

(4)Yüksek okul öğrencilerini ve yönetenler sınıfını gizli bir muhalefet derneğine üye olmaya sevk eden birçok neden bulunmaktadır. Öncelikle, hükümetin Osmanlı topraklarının kayıp gitmesine bir türlü engel olamaması ve uyguladığı baskıcı düzen geliyordu. Bundan

başka, mesleki ya da zümresel hoşnutsuzluk nedenleri de vardı. Harbiye öğrencilerinin ve donanmanın, amacı Abdülaziz'i tahtan indirmedeki etkin rolünden ötürü ordudan ve donanmadan çok kuşkulanan Abdülhamit, cephanesiz nişan talimi yaptırmak, donanmayı Haliç'ten kıpırdatmayarak çürütmek gibi "tedbirler"e başvuruyordu. Ayrıca, çoğu taşralı ve halk çocuğu olan subay adayları, İstanbullu arkadaşlarının, hele özel paşazade sınıflarında okuyanların yanında üvey evlat muamelesi gördüklerini ve görececeklerini fark ediyorlardı (Akşin 1987: 23).

(5) İbrahim Temo, Osmanlı İmparatorluğu'nun üç büyük devre ayrıldığını vurgulayarak, son döneme ilişkin "Tedrici zaafiyet ve muhtelif zamanlarda taksimata uğraması ve cehalet, adamsızlık neticesi son devirlerinde inkıza maruz kalması" ifadesini kullanmış ve İttihat ve Terakki'nin de içinde yer alacağı/aldığı muhalif örgütlenmeleri şu şekilde değerlendirmiştir:

"Bu son vaziyeti yanık yürekle gören ve his eden münevver ve hamiyetli Osmanlı uyanmağa ve kıvılcımağa başladıkları sıralarda, evvele matbuatla, gazete ve eserlerle, tıbbi ve askeri âli mektepler açarak milleti ikaz etmeye ve dahili vatanda yaptıkları propagandalarla muvaffak olamayanların bir kısmı da, Abdülazizin saltanatı devrinde Avrupa'nın medeni merkezlerine kaçarak kalem hizmet etmeğe başlamışlardır. ...Avrupalılar bu hareketi ahraraneye mensup olanlara, o zaman, 'Jön Türkler' isimlerini vermişlerdi...Adeçde mahdud olan: Midhad ve Mısırlı Prens Mustafa Fadıl Paşalar gibi siyasi; Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi asari edebiyet ve fikriyesi hiçbir vakit unutulamayacak şair ve edipler; ateşin eli kalem tutar Ali Şefkati, Nuri ve Şinasi Beyler gibi ehli kalem ve sonunda saraya menbai istipdad ve fesat olan Lâneye hücumuda şehid olan Ali Suavi gibi fedakâr gençler hareketinin birinci yeni fikri ika edenlerden idiler... İşte pek mahdud olan bu mefkure sahibi zevatin hazırladıkları zemin sönmüş ve silinmiş zan olunmuşken, kül altında hararetini muhafaza eden bu kor parçaları mekteplileri, ezciümle tıbbiye ve âli askeriye mekteplilerinin kalplerini ısıtmış, ruhlarını okşamış, uyandırmış, damarlarında kanlarını cereyana getirmiş oldu...Namık Kemal'in şiir ve eserlerini, Ali Şefkatinin ve sair Türk ediplerinin gazetelerini elden ele dağıtarak mektepliler, kalemlerde

müstahdem memurin ve bunların vasıtasile ehli kalem ve ahali arasına sokulan, okuyanlar çoğaldı. Tam bu sırada idi ki, ikinci ve esaslı Genç Türklerin cemiyeti hafiyesi teşekkül etti" (Temo 1987: 2-3).

(6) İbrahim Temo Arnavut, İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet Kürt, Mehmed Reşit Çerkes, Hüseyinzade Ali ise Azeri idi (Aydın 2002: 118).

(7) Örgüt, 1895'te ilk ayrıntılı Nizamnamesi'ni kabul etmiştir. Nizamname'de II. Abdülhamit'ten bahsedilmemiş, mevcut hükümet de ılımlı bir yaklaşımla eleştirilmiştir. Osmanlı sülalesinin saltanat ve hilafette kalacağını öngören hükümde, meşrutiyeti, insanlık ve uygarlık haklarını kabul etmeyenlerin, şeriat ve yasalara aykırı davranışlarının gereken muameleye tabi olacakları ifade edilmektedir. Burada cemiyetin amacı, hükümet yönetimini insan haklarının koruyucusu ve uygarlıkta ilerlemenin kaynağı olan "meşveret" yönetimine geri döndürmek, iyi ahlakın korunmasına, genel eğitimin ilerlemesine, genel olarak da insanlık ve uygarlığa hizmet etmek olarak açıklanmıştır. Bu amaca engel olanlar, cemiyeti tehlikeye düşürenler vatan haini olarak nitelendirilmiştir. (Akşin 1985: 833).

(8) Ahmed Rıza Bey devlet memuru, "profesyonel ihtilalci", mebus, Jön Türklerin en ünlüsüdür. Bursa'da Maarif müdürlüğü yapmıştır. 1889'da Paris'e kaçmıştır. Burada "Meşveret"i yayınlamış, ülke dışındaki Jön Türkleri örgütlemiştir. İstanbul mebusu (1908 ve 1912) ve Mebusan Meclisi Başkanlığı yapmıştır. Meşrutî yönetimin ilk zamanlarında hayli etkili olmuşsa da İttihatçı arkadaşları ve devrin genel yapısıyla bağdaşamayacak kadar kültürlü ve kozmopolit bir kişi idi. Daha pasif bir görev alan Ayan Meclisi üyeliğine alınmış (1912) ve burada İttihatçı siyasetin en başta gelen eleştirmenlerinden biri olmuştur. Mütarake döneminde siyasal ve diplomatik destek sağlamak amacıyla Fransızlara başvurmuştur (Ahmad 1984: 288). Bu çerçevede İttihat ve Terakki'nin yurt dışındaki merkezi sayılabilecek Paris'te, biraz da kişisel çekişmelerden kaynaklanan düşünce ayrılıklarının olduğu görülmektedir. Pozitivist görüşün temsilciliğini yapan Ahmed Rıza, Fransızca "Meşveret" gazetesinin ilk sayısında İttihat ve Terakki'nin programının esaslarını ortaya koymuştur. Buna göre öncelikle, bazı yüksek düzeydeki kişilerin işbirliğinin sağlan-

dığı ifade edilerek, Batı'ya güven verilmiştir. İkinci olarak, düzenin korunması için hanedanın yıkılması değil de, ilerleme anlayışının yayılması öngörülmekte, "Düzen ve İlerleme" ilkesine bağlı bulunduğu ve şiddet yoluyla elde edilecek ödünlerden nefret edildiği belirtilmiştir. Üçüncü olarak, belirli vilayet ya da milletler için değil, fakat tüm Osmanlılar için ıslahatın gerekli olduğu vurgulanmıştır. Dördüncü olarak, ilerlemenin gerekli olduğu savunulmuş, ama Osmanlı varlık koşullarının ve Doğu uygarlığının da özgünlüğünün korunması ve Batı'dan ancak bilimsel evrimin genel sonuçlarının özünsenerek alınması istenmiştir. Son olarak, Osmanlı iktidarına karşı yapılan yabancı müdahalelere karşı olduğu ifade edilmiştir. Söz konusu beş maddenin İttihat ve Terakki'den daha çok Ahmet Rıza'nın fikirlerini temsil ettiği söylenebilir. Burada pozitivizm öne çıkmakta, Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet'den ise bahsedilmemektedir (Akşin 1985: 833).

(9)Gazeteci, tarihçi, itilafçı. Mizancı Murat ve Dağıstanlı Murat olarak da tanınır. Tiflis'te doğmuş, Rusya'da eğitim görmüştür. İstanbul'da Mülkiye'de öğretim üyesi ve Düyûn-u Umumiye'de memur olarak çalışmıştır (Ahmad 1984: 283-284). 1886'da Mizancı Murat Bey, Mizan gazetesini çıkarmış ve yönetimi gazetesinde ılımlı bir şekilde eleştirmeye başlamıştır. Ancak yönetimden ve muhalefetten gereken yakın ilgiyi bulamaması ve nihayet gazetesinin de kapatılması üzerine, 1895'te yurt dışına kaçmış, Ahmet Rıza'nın yerine İttihat ve Terakki'nin Paris Şubesi başkanlığına getirilmiştir. Bu görev değişikliğinde Ahmet Rıza ile İttihat ve Terakki'nin görüş ayrılıklarını önemli etkisi olmuştur. Halbuki Mizancı Murat'ın görüşlerinin de İttihat ve Terakki ile ne derece uyduğu da tartışmalı bir konudur. Bununla birlikte, Ahmet Rıza'ya karşı itiraz edilmesinin en önemli nedeni, kendisinin İslami duyguları gereğince gözetmemesi (bununla birlikte, İslamiyeti toplumsal bir bağ olarak yararlı da görüyordu) ve bunu duyurmaktan çekinmemesidir (Akşin 1985: 834).

(10) İtilafçıların ideologu ve İttihatçı aleyhtarlarının lideridir. Oğulları Sabahattin ve Lütfullah'la 1899'da Paris'e kaçan Damat Mahmut Paşa'nın (1855-1903) oğludur. Babasının ölümünden sonra, Jön Türkler içindeki hizbin başına geçmiş "Teşübbüs Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti"ni kurmuştur. Eylül

1908'de İstanbul'a dönmüş, beraberinde babasının kemiklerini getirmiştir. Hiçbir zaman açıktan açığa liberallere liderlik etmemiş, perde arkasında kalmayı tercih etmiştir. Türkiye'yi terk etmek zorunda kalmış (1913), hayatının geri kalan bölümünü dış ülkelerde geçirmiştir (Ahmad 1984: 288). 4- 9 Şubat 1902 tarihinde Paris'te Birinci Jön Türk Kongresi toplanmıştır. Ancak bu toplantı, tüm muhalefetin ortaklaşa bir kongresinden ziyade, Sabahaddin Bey yandaşı delegelerinden oluşan bir kongredir (Akşin 1985: 834). Nitekim kongrede alınan kararlar Ahmed Rıza Bey ve grubu tarafından şiddetle eleştirilmiş ve iki grup arasındaki tüm ilişkilerin kopmasına neden olmuştur. Böylece yurt dışındaki muhalefetin birleşmesini amaçlayan "Birinci Jön Türk Kongresi"nin en önemli sonucu, zaten fazla bir birlik gösterememiş olan Jön Türk hareketinin bölünüşünü ortaya çıkarmak olmuştur (Akşin 1985: 835). Paris'te Comte'un pozitivist felsefesini benimseyen Ahmed Rıza'ya karşı Sabahaddin Bey, Le Play okuluna ve bu okuldan da Edmond Demolins'e bağlanmıştır. Bu görüşe göre, toplum kalkınmasının temelinde, Ahmed Rıza'nın otoriter eğilimli, devletçi ve merkezîyetçi görüşlerine tam karşıtlık içinde, ademi merkezîyet ile teşebbüs serbestliği yatmakta idi. Sabahaddin Bey'e göre Osmanlı Devleti'nde yapılması gereken şey, İttihat ve Terakki'nin çok benimsediği gibi, 2. Abdülhamid İstibdadının ortadan kaldırılarak, Meşrutiyet'in ilan edilmesi ve Kanun-ı Esasi'nin yeniden işlerlik kazanmasını sağlamakla bitmemekteydi. Tam tersine, istibdadın toplumsal bazı koşulları vardı ve bu koşullar değişmedikçe meşrutiyetle birlikte istibdadın sona ereceğini sanmak bir yanılgıydı. İstibdadın gerçekten tamamen ortadan kaldırılabilmesi için, devlet yönetiminde temelli bir reform yapmak ve ademi merkezîyet kurmak ve kişilerde de şahsi teşebbüsü geliştirmek gerekmektedir (Akşin 1985: 834).

(11) Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin Avrupa'da faaliyet gösteren İttihat ve Terakki ya da Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti ya da bir başka Jön Türk örgütü ile ilk başta herhangi bir ilgisi de olmamıştır (Akşin 1985: 840). 1907 yılında "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" yurt dışında bulunan Ahmed Rıza ve Sabahaddin Bey'in grupları ile ilişki kurmuştur. Ancak bu gruplardan, Ahmed Rıza'nın ihtilal ilkesini biraz da zoraki olarak kabul etmesi üzerine, örgütlerin birleşmesi zor olmamıştır. Birleşen örgütler, gelenekselliğinden dolayı, "Terakki

ve İttihat” adını almıştır. Buna göre yeni örgüt konfederatif bir nitelik taşımaktaydı. Paris’te harici ve Selanik’te dahili olmak üzere cemiyetin iki ayrı merkez-i umumisi ve iki ayrı nizamnamesi, iki ayrı maliyesi olacak; iki ayrı merkez-i umum ise “yalnız ikna ile” birbirlerinin davranışlarını denetleyebileceklerdi (Akşin 1985: 837).

(12)1889’da kurulan İttihad-ı Osmani örgütünün Askeri Tıbbiye’deki Müslüman gençler tarafından kurulduğu, fakat hiç değilse kurucuları arasında Türklerin çoğunlukta olduğu ifade edilemez. Hele yurt dışındaki Jön Türkler’in arasında Müslüman olmayanların da var olduğu göze çarpmaktadır. Nitekim, Ahmet Rıza “Meşveret”i, hiçbiri Müslüman olmayan Halil Ganem, Aristidi Paşa, Albert Fua ile kurarak, sanki mükemmel bir Osmanlılık örneği vermeye çalışmıştı. Ancak, Ahmet Rızacı grup, 1906 yılında Bulgaristan’a yazdığı bir mektupta, Müslüman olmayan bir Osmanlı Cemiyete almanın “ancak bazı şartlar dahilinde” olacağını ifade etmiş ve amacı daha da açık bir biçimde belirtmek için, Cemiyetin “halis bir Türk Cemiyeti” olduğu eklemiştir. İttihat ve Terakki bu yöndeki gelişmesini sürdürmüş ve Türklüğün koruyucusu ve temsilcisi bir örgüt olma niteliğini ilerleyen zamanlarda muhafaza etmiştir (Akşin 1987: 78-79). Bu bağlamda, insiyatifi tamamen Selanik grubuna bırakan Paris gurubunun etkinliği azalmıştır. Böylece İTC’ye paramiliter etkinliğin kuralları ve bu subay-küçük memur grubunun milliyeti fikirleri yön vermiştir. Hareketin böyle bir değişim geçirmesi ise, Türkiye siyasi tarihinin 20. yüzyıldaki gidişatına egemen olan ana çerçeveyi de belirlemiş oluyordu (Aydın 2002: 124).

(13) Cemiyetin gençlerden olması ise, İhtilalci bir örgüt mensuplarının gençlerden oluşmasının doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Zira gençler her zaman için genellikle daha sabırsız, daha atak ve tehlikeleri göze almaya daha hazırdırlar. Ancak burada daha önemli olan husus, yaşlıların bürokratik merdivende daha yükselmiş olmaları dolayısıyla, elde ettiklerini kaybetmek korkusunu daha çok yaşamış olmaları, ya da kapıkulu zihniyetiyle daha uzun süre temasta bulduklarından, sadakat yönünde daha çok şartlanmış olmalarıdır. Jön Türklerin başına, zaman zaman Yeni Osmanlılara koruyuculuk yapmış olan Mustafa Fazıl Paşa örneğindeki gibi, bazı koruyucu paşalar geçmek istemiş ya da geçmişse de, İttihat ve Te-

rakki’nin içinde bunların çok nüfuz sahibi oldukları, hatta İttihat ve Terakki’nin bünyesinde kaynaştıklarını ifade etmek çok da doğru bir yaklaşım olmayacaktır (Akşin 1987: 79).

(14) İkinci oluşumun tipik mensubunun üçüncü özelliği, yönetenler sınıfından, yani askeri ya da mülki bürokrasiden oluşudur. Bu sırada Osmanlı Devleti’nde serbest meslek sahipleri, özellikle Müslümanlar arasında çok az olduklarından, bunlar dahi mektepli yöneticilerin bir uzantısı olarak değerlendirilebilirler. Söz konusu oluşumun halk katlarının, yani esnaf, işçi ve köylülerin fazla bir ilgisi olmamıştır. Aynı şekilde Meşrutiyet’in ilanına değin sermaye sahiplerine ya da taşra eşrafına (toprak ağalarına) pek rastlanmamaktadır (Akşin 1987: 79).

(15) Mekteplilik özelliği ise, Jön Türk ideolojisini belirleyen en önemli etkidir. Mektepli, yani askeri ya da mülki olup, Batı’nın çağdaş eğitim kurumlarını örnek alan bir eğitim kurumunda, başka bir ifadeyle medrese dışında, yetişmiş olan, geleneksel yöneticilerden bambaşka bir kişidir. Mektepli ifadesiyle, az çok çağdaş, yani Avrupalı bir dünya görüşüne sahip kimse kastedilmektedir. Bunlar Avrupa’nın hemen her alanda Avrupa’nın üstün olduğuna ve Osmanlı Devleti’nin kurtuluş yolunun Avrupa’ya benzemekten geçtiğine inanmaktadır. Söz konusu kişiler devletin ve yönetimin yalnızca bir Padişahın ya da bazı Paşaların keyfi ya da istekleriyle ayakta durmaması gerektiğinin, kurumlaşmış ve nesnel olan, yani kişisel olmayan esaslara göre halka bir hizmet sunmak amacıyla yönelmesi gerektiğinin az çok bilincindedir (Akşin 1987: 79).

(16) İttihat ve Terakki’nin öne çıkan özelliklerinden bir diğeri, gördüğü eğitimin bir neticesi olarak burjuva zihniyetine sahip olmasıdır. Yönetenler sınıfına mensup birinin, burjuva zihniyetine nasıl sahip olabileceğinin cevabı ise şu şekilde verilebilir. İnsan nesnel koşulları itibarıyla bir sınıfa mensup olup, başka bir sınıfın zihniyeti, yani özelliği içinde olabilir. Fransız İhtilalinde bazı soyluların, yani feodalilerin, inançları dolayısıyla burjuva olan ihtilale hizmet edip sınıflarına ihanet ettikleri görülmüştür. Yine aynı şekilde, sosyalist ya da komünist parti mensuplarının, hatta önderlerinin birçoğunun burjuva, hatta soylu oldukları dikkati çekmektedir. Tam bu noktada Osmanlı Devleti’nin söz konusu döneminde birçok mekteplinin nesnel olarak yönetenler sınıfına

bağlı olmasına rağmen, zihinsel yapıları esas itibarıyla burjuva olduğu için ve ülkenin ancak bir burjuva düzeni içinde kalkınabileceğine inandıkları görülmektedir (Akşin 1987: 80).

(17) Bu kuramsal tartışmalar, İttihat ve Terakki'nin uluslararası arenada kurduğu ilişkilerde ve siyaset biçiminde de net bir şekilde görülmektedir. Bu ilişkiler ve siyaset tarzı Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecini analiz etmek ve anlamak bakımından da önem taşımaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Akşin 1987: s. 135-139, 195, 296-301).

(18) Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin savunduğu "eylemcilik" ihtilali değil, onun karşıtı bir fikri arka plana sahipti. Nitekim bu cemiyet "status quo"yu yıkmayı değil onu korumayı amaçlayan bir eylemciliği savunuyordu. Terakki ve İttihat Cemiyeti de 1908 yılında çeteler kurma kararı alacaktı (1908 ihtilali yirminci asırda çeteciliğin iktidar değiştirdiği ilk eylemdi). Osmanlı zabıtları idaresindeki bu eylemci gruplar, devlet güçleriyle çatışmayacak tersine, devleti koruma, onun dağılmasını önleme amacıyla eylemcilik yapacaklardı. Eylemin amacı ise milliyetçi-ayrılıkçı tezlerle ortaya konulan Makedonya ve Ermeni komitecilikleri, henüz rüşeym halinde bulunmakla birlikte ileride devletin bekasına yönelik tehdit oluşturabilecek Arap, Arnavut öncü milliyetçilikleri, Çerçiz Topullu şahsında kişiselleşen eylemciliklerle, bu Türk olmayan Osmanlı anâsırınca sağlanmaya çalışılan yabancı müdahalesinin önüne geçmekti. Anayasal rejim, 2. Abdülhamit rejiminin engelleyemediği bu gelişmeleri durdurma konusunda son çare olarak değerlendirilmekteydi (Hanioglu 2008: 8).

(19) Bu gazete furyası içinde en önemlileri şunlardır: "Yeni Gazete": Abdullah Zühdü, "İkdam"dan ayrılarak bu gazeteyi çıkarmıştır. Mahmut Sadık "Yeni Gazete"ye geçti. Ahmet Emin Yalman imzasız başyazılar yazdı. Hakkı Behiç ve Nazım Poray da bu gazeteye katıldılar. "Tanin" (Çınlama): Hüseyin Cahit Yalçın, Tefik Fikret ve Hüseyin Kazım 2 Ağustos 1908'de "Tanin"i çıkardılar. Hüseyin Cahit koyu İttihatçıydı ve Mebusan Meclisi'ne İstanbul'dan milletvekili seçilmişti. "Tanin" İttihatçıların organı olarak kabul ediliyordu. 31 Mart Olayı'nda gazete saldırıya uğramıştır. Tefik Fikret kısa bir süre sonra gazeteden ayrıldı. "Tanin" sürekli saldırılara uğruyordu; birçok kez kapatıldı, Adını değiştirerek yeniden çıktı:

"Cenin", "Senin", "Renin", "Hak"... Tanin 1925'te İstiklal Mahkemeleri tarafından kapatıldı. "Mizan" (terazi): Uzun süreler yurt dışında kalmış olan tarihçi Murat Bey çıkardı. "Mizan" İttihatçılara muhalif özellikleriyle ön plana çıkmıştır. "Hakuk-u Umumiye" (genel haklar): Mevlanzade Rıfat'ın yönettiği bu gazete, Fedakârân-ı Millet Derneği'nin organı olmuştur. İttihatçılara sert çıkışlar da bulunan bu gazete, kısa zamanda kapatılmıştır. "Serbesti" (Özgürlük): "Hukuk-u Umumiye" (genel haklar): Mevlanzade Rıfat'ın yönettiği bu gazete, Fedakârânı Millet Derneği'nin organı idi. İttihatçılara sert bir dille eleştiren gazete kısa zamanda kapatılmıştır. "Serbesti" (özgürlük): "Hukuk-u Umumiye"nin kapatılmasının ardından Mevlanzade, "Serbesti"yi çıkarmıştır. İttihatçılar 1909 Nisan'ında gazetenin başyazarı Hasan Fehmi'yi öldürmüştür. Bu olay da geniş yankılar uyandırmıştır. "Sada-yı Millet" (ulusun sesi): Gazeteyi Kozmidî adında bir milletvekili yönetiyordu. İttihatçılar kendilerine karşı koyan bu gazetenin başyazarı Ahmet Sâmim'i de vurmuşlardır. "Şura-yı Ümmet" (halk meclisi): İttihatçıların organıydı. 31 Mart Olayı'nda yağma edilmiştir. "Takvim-i Vakayı" (Olayların Takvimi): İstibdat döneminde bir dizgi yanlış nedeniyle kapatılan gazete 29 Temmuz 1908'de yeniden çıkmaya başlamıştır. "Osmanlı": Ahrar Partisi'nin yayın organı olan gazeteyi, Süleyman Nazif yönetmiştir. "Volkan": 31 Mart olayını düzenleyen Derviş Vahdeti'nin yönetimindeki bir gazeteydi. "Tercüman": Ahmet Mithat Efendi 1878'de kurduğu bu gazetede tarafsız olmaya çalışıyordu. Ahmet Mithat'ın ölümünden sonra Tercüman'ı Şükrü ve Behçet çıkardılar. "Tasvir-i Efkâr": 19 Ocak 1913'te yeniden yayına başlanan gazetenin sahipleri Talha ve Velid Ebüzziya idi. Yunus Nadi ve Zekariya Sertel de "Tasvir"de çalışmışlardır.

(20) 14 Temmuz 1909 tarihli Matbuat Kanunu, 8 Ağustos 1931'e kadar, 22 yıl yürürlükte kalmışsa da 15 kez değişikliğe uğramıştır. Yapılan değişikliklerin en önemlileri şunlardır:

- Yazı işleri müdürleri için yüksek öğretim veya yedi yıllık idadi (lise) diploması zorunluluğu;

- Siyasi gazete imtiyazı almak için İstanbul'da 500, taşrada 200 lira depozito yatırılması; askerlerin yazı yazmalarının yasaklanması (3 Mart 1912 tarihli geçici kanun):

- Edebiyat ve ahlak kurallarına aykırı yazı ve resimlerin yasaklanıp toplatılması (16 Şubat 1913 tarihli geçici kanun).

- Mebusların ve Ayan üyelerinin sorumlu gazete müdürü olmalarının yasaklanması; gazete satıcılarının polisten belge almaları zorunluluğu (9 Mart 1913 tarihli geçici kanun).

- Devletin iç ve dış güvenliğini bozabilecek biçimde yayın yapan gazetelerin Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılabilmesi (9 Kasım 1913 tarihli geçici kanun).

- Askeri sansür memurlarının izni olmadan ordu hareketleriyle ilgili haberlerin yazılmaması (25 Ağustos 1914 tarihli geçici kanun).

- Sıkıyönetim belgelerinde sansür kurulunun izni olmadan gazete yayınlanmaması (5 Şubat 1919 tarihli kararname).

İç güvenlik ve dış ilişkilerle ilgili belge yayınlanmaması (5 Ağustos 1920 tarihli kararname).

(21) Osmanlı Devleti'nin gerileyişini durdurmak için ileri sürülen Türkçülük, İslamcılık ve Osmanlıcılık düşüncesinden, Türkçülük ideolojisinin de dönemin aydınları tarafından rağbet gördüğü, bir kurtuluş ümidi ile bu anlayışa dört elle sarıldıkları da görülmektedir. Nitekim bu anlayışın İttihat ve Terakki içinde de güç kazanması neticesinde, Türkçülük ideolojisinin savunan birçok dergi yayın hayatına başlamıştır (Varlık 1985: 119). Bu dönemde Türk milliyetçiliğini temel alarak kurulan ilk örgüt olma özelliği gösteren "Türk Derneği"nin yine aynı adı taşıyan dergisi, "Türk Derneği" 1911 yılında yayın hayatına başlamıştır. Oldukça kapalı bir yapıya sahip olan, dernek, sınırlı bir kitleye hitap edebilmiş, bunun bir sonucu olarak "Türk Derneği" sadece 7 sayı yayımlandıktan sonra kapanmıştır. "Türk Derneği" dergisinin kapanmasından kısa bir süre sonra "Türk Yurdu Cemiyeti" kurulmuştur. Ağustos 1911 tarihinde faaliyete başlayan dernek, "Türk Yurdu" adını taşıyan bir dergi çıkarmıştır. İmtiyazı Mehmet Emin Bey tarafından alınan dergi, Yusuf Akçura tarafından yönetilmiştir. Türk Yurdu Derneği halkın her kesiminin kolaylıkla anlayabileceği "Halka Doğru" ve "Türk Sözü" adlı ilki dergi daha çıkarmıştır. Dönemin önde gelen dergilerden bir diğeri de Selanik'te yayımlanan "Genç Kalemler"dir. Yayınına iki yıl devam eden dergi, Ziya Gökalp'ın katılımından sonra Türkçülük akımının sözcüsü haline gelmiştir (Varlık 1985: 119-120, Toprak 1985: 128). 2. Meşrutiyet döneminde

İslamcı dünya görüşü de oldukça yaygınlık kazanmış, bu çerçevede oldukça çok sayıda süreli yayın çıkmıştır (Varlık 1985: 122). Bu yayınlar arasında en önemlisi "Sebilü'r Reşad"dır. "Siyasi, dini, ilmi, edebi, ahlâki" konulara ağırlık veren derginin ilk 182 sayısı "Sırat-ı Müstakim" adıyla yayınlanmıştır. 1908 - 1912 yılları arasında Cemiyet-i İlmîye-i İslamiye tarafından yayımlanan Beyanü'l - Hak dönemin bir diğer önemli İslamcı dergisidir. "Ceride-i Sufiye", "Ceride-i İlmîye", "Cihan-ı İslam", "Medaris" bu ideolojiyle yayın yapan diğer dergilerdir (Varlık 1985: 122, Toprak 1985: 126).

(22) Ayrıntılı bilgi için bkz. (Akı 2001: 96).

(23) İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidar yıllarına bakıldığında öncelikle 1908 - 1909 yıllarında iktidarı doğrudan ele almadığı, denetlediği görülmektedir. İttihat ve Terakki, 1909 - 1912 yılları arasında "iktidar partisi" olarak tanımlanmakla birlikte, yine iktidarda değildi; "hükümet" olmamıştı ya da olamamıştı (Ünüvar 2002: 130). Bu bağlamda ¹ Cemiyete hükümetin işlerine karıştığı, sorumluluğu üzerine almadan gücünü kullandığı yönünde eleştiriler getirilmiştir. Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki'nin söz konusu yıllarda iktidarını bir denetleme iktidarı olarak yürütmesinin nedenini şu şekilde açıklamaktadır (1984: 43-44): Jön Türkler yeni kurulan devlet okullarındaki müderrisler, Batı hukuku okumuş avukatlar, gazeteciler, küçük memurlar, bürokratlar ve Batılı anlayışa uygun harp okullarındaki ikinci derecedeki görevliler gibi yeni doğmakta olan meslek sınıflarına mensuptular. Bunlardan çoğu devlet okulunda okumuş ve tahsilini tamamlamamıştı. İyi tahsil görmüş olanların ise devlet idaresi konusunda tecrübeleri bulunmamaktaydı. Aralarında tek bir tecrübeli devlet adamı yoktu, kendilerini yönetici olarak yetenekli görmüyorlardı. Dolayısıyla, hiçbir zaman yüksek idari makamları ele geçirmeyi düşünmediler. Ayrıca, Jön Türkler içinde buldukları toplumsal ortamın ne denli tutucu olduğunun da farkındaydılar.

(24) Eserde, söz konusu maddi sıkıntıları yaşayan gazetecilerden biri Şahabettin Süleyman'dır. Bu karakterin günde üç-dört yazı yazmasına rağmen devamlı bir para ihtiyacı içinde olduğu, ne yıkanmaya, hatta yeme içmeye bile parasının yetmediği ifade edilmiştir (Karaosmanoğlu 2009: 56).

(25) Eserde, söz konusu dönemde öldürülen Şehrah gazetesi yazarı Zeki Bey'e de kısaca değinilmektedir (bkz. Karasmanoğlu 2009: 135).

(26)13 Haziran 1913 Çarşamba günü saat 11.00 sıralarında Sadrazam ve Hariciye Nazırı Mahmud Şevket Paşa, bugün İstanbul Üniversitesi Merkez Binası olarak kullanılan, o zamanki Harbiye Nezareti binasından makam otomobiline binip Babıâli'ye gelirken, Bâyezid meydanını geçip Divanyolu'na vardığı bir sırada "Sakalar Çeşmesi" denilen yerde kalabalık bir cenaze alayı yüzünden durmak zorunda kalmıştı. Tam bu sırada, tamir bahanesiyle yolun kenarına park etmiş başka bir otomobilin içinde ve dışında bulunan yedi kişi hemen tabancalarıyla ateş etmeye başladılar. Bunlar, Topal Tefik, Çerkes Ziya, Nazmi, eski Bahriye Yüzbaşı Şevki, Teğmen Mehmed Ali, Gelenbevî Mektebi Başmubassırı Abdullah Safa ve Abdurrahman adlı kişilerdi. Bu hareket, 23 Ocak 1913 Perşembe günü yapılan, İttihad ve Terakki Partisini bir dikta halinde iktidara ve Mahmud Şevket Paşayı da Sadrazamlığa ve Harbiye Nazırlığına getirip, tarihe "Babıâli Baskını" diye geçmiş olan hadiseye kanlı bir cevaptı. Diğer bir görüşe göre de, artık Mahmud Şevket Paşa'dan kurtulmak isteyen İttihad ve Terakki'nin gizli bir tertibiydi. Mahmud Şevket Paşa ilk anda yanağından yaralandı. Yaveri İbrahim bey ise hemen öldü. Başyaver Eşref Bey ile Paşanın uşağı Kazım Ağa dışarı fırlayıp tabancalarıyla karşılık vermeye başladılar. Bu kargaşa arasında Topal Tefik, Mahmud Şevket Paşanın yanına kadar sokulmayı başarıp kafasına dört kurşun daha sıktı. Suikastçiler bu karışıklıklardan faydalanıp otomobillerine binerek kaçtılar. Ertesi gün yakalanan suikastçiler ve onlara yardım ettiği iddia edilen muhaliflerden üç kişi, Divanı harpte yargılanarak idama mahkum edildiler ve hemen Sultanahmed meydanında halkın gözü önünde asıldılar. Bu suikastin akabinde Said Halim Paşa yeni hükûmeti kurdu. Bu hükûmette İttihadcılar ağırlıktaydı. Bilhassa Talat Bey, dahiliye nazırlığına getirilerek, kendilerine muhalif gördüğü kimseleri tutukladılar. Bu suikast bahanesiyle ilk anda 350 kişi tutuklanarak Sinop kalesine hapsedildi. Bundan sonra memlekette İttihad ve Terakki diktası başladı (<http://www.vehbitulek.com/cms/content/view/819/32/>).

KAYNAKÇA

Ahmad F (1984)1908 – 1914 İttihat ve Terakki, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Akı N (2001) Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul.

Akşın S (1985) Jön Türkler, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 812-843.

Akşın S (1987) Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Alkan A T (2008) Aradan Geçen Bir Asır, II. Meşrutiyet'i Kavrayışımızda Neleri Değiştirdi?", Türkiye Günlüğü, Yaz 94, 16- 20.

Alver K (2004) Edebiyatın Sosyolojik İmkanı, K Alver (ed), Edebiyat Sosyolojisi, Hece Yayınları, Ankara, 13-22

Aydın S (2002) İki İttihat – Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset, M.Ö. Alkan (Ed), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 117 – 128.

Aydın E (2004) Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimlerinin Görev ve Öncelikleri, K Alver (ed), Edebiyat Sosyolojisi, Hece Yayınları, Ankara, 151 – 163.

Birinci A (1990) Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar, Dergah Yayınları, İstanbul.

Dağlar O (2008) II. Meşrutiyet'in İlanının İstanbul Basını'ndaki Yansımaları (1908), İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Derg , Mart 38, 141-158.

Danişmend İ H (1961) 31 Mart Vak'ası, İstanbul Kitabevi, İstanbul.

Güneş A (2007) Edebiyat ve Toplum, Muhafazakar Düşünce, Yaz-Güz 13- 14, 69 – 94.

Güvenir M (1982), Seçim Sistemleri ve Ülkemizdeki Uygulama, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Derg, Cilt 37, 1-2, 216-250.

Hanioğlu M. Ş (2008) Bir Asır Sonra "İnkılâb-ı Azim", Türkiye Günlüğü, Yaz 94, 7-16.

Kabacalı A (1985) Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Sansür, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 607–616.

Karabekir K (1945) İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu, Nasıl Kuruldu, Nasıl İdare Olundu, TÜRDAV, İstanbul.

Karaosmanoğlu Y.K (2009) Hüküm Gecesi, İletişim Yayınları, İstanbul.

Karpat K (2009) Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum, Timaş Yayınları, İstanbul.

Koloğlu O (1985) Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul, 68-93.

Mazıcı N (Tarihsiz) 1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/809/10292.pdf>, erişim tarihi: 18 Aralık 2012.

Mardin Ş (1994) Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908), İletişim Yayınevi, İstanbul.

Polat N H (2008) II. Meşrutiyet Devri Sosyal ve Kültürel Hayatının Bazı Tanıtıcı Vasıfları, Türkiye Günlüğü, Yaz 94, 54-64.

Mutlu S (2006) İsmet İnönü ve İttihat ve Terakki Fırkası, C.Ü. Sosyal Bilimler Derg. Aralık 30/2, 125-147.

Şendur Atabek G (2006) Türk Romanında Gazetecilerin Etik Anlayışı, Küresel İletişim, Güz 2, 1-18.

Temo İ (1987) İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları, Arba Yayınları, İstanbul.

Toprak Z (1985) II. Meşrutiyetin Fikir Dergileri, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 126-132.

Topuz H (2003) Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Tunaya T.Z (1984) Türkiye'de Siyasal Partiler, C. 1. İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918), İletişim Yayınları, İstanbul.

Tunaya T. Z (2004), Hürriyetin İlanı İkinci Meşrutiyet'in Siyasal Hayatına Bakışlar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 52, İstanbul.

Tanör B (2002) Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, YKY, İstanbul.

Uygun O (1996), Türkiye'de Demokrasi ve İnsan Hakları, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Ünüvar K (2002) İttihatçılıktan Kemalizme İhya'dan İnşa'ya, M.Ö. Alkan (ed) Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 129-142.

Varlık B (1985) Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 112-125